

Видавець:

Славин Яворський

Publisher:

Slavyn Yaworsky

1984

Перевидано 1993р.
Піснюк І.

Др. Іван ФРАНКО

ЗМІСТ

Переднє Слово	4
1. Боротьба Віри з Наукою	10
2. Мойсей і так звані Мойсееві книги	20
3. Перше біблійне оповідання про створення світа	31
4. Те саме оповідання в світлі Науки	43
5. Друге біблійне оповідання про створення світа	49
6. Інума Ілїш, або Староавилонське оповідання про створення світа	56
7. Жиди перейняли свої казки від Вавилонян і інших сусідних народів	74
8. Закінчення	79

Ів. Ковалюк і Ол. Сушко видавці сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

“Тепер я можу приступити до самої річі, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворення світа. Та поперед ще одно застереження і одна просьба до тих, що хочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

“Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав, зовсім не мої власні. **Я не висав собі тут нічого ісьняко з пальця** і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новітньої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новітня наука визначається власне тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досвідів, контролі, вона подає лише такі річі, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконатися, чи доведено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її “святая святых”, а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання — **пізнати правду**, і в кого розум на стільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її.”

Ось такими словами відзивається покійний Іван Франко на початку III.-го розділу отсеї книжки до своїх читачів... Що за бо-

лючий, глибоко діючий й упокорюючий трагізм бренть в тих золотих словах великого мислителя і мистця рідного слова...

“Я не висав собі тут нічого ісьняко з пальця”, сповідається він перед рідним народом, — він, що був не лише одним із найбільших письменників усеї соборної України, але й одним із найбільших умів усього культурного світа послідної доби... Давав у своїй знаменитій розвідці вісти про найсвітліші результати одної із найбільш інтересних галузей людського знання, — інформував нас про висліди найцікавіших дослідів учених цілого світа над відгаданням найбільшої тайни людського роду — сотворення світа, — давав нам дорогоцінні перли своїх думок і мрій, пересипаних на папір умученою від гіркої праці рукою в часі невиспаних ночей, — давав нам усе те... та при тім ще й просив нас покірно, аби ми, прочитавши отсю розвідку, не подумали собі, що Він “висав усе те собі з пальця”...

Він, Доктор Іван Франко, великий мислитель, поет, учений, письменник й член многих рідних і заграничних наукових інституцій...

Просто фізичну біль відчуваю при читанні отсих безмежно трагічних слів великого мужа, й паленію румянцем сорому... за мій рідний нарід, до якого в **такий** спосіб мусять промовляти його найкрасші сини.

* * *

Понисшу студію написав був пок. Іван Франко при кінці 1904р., й напечатав її в “Новім Громадськім Голосі” в першій половині 1905 р. Накладом “Н. Г. Г.” вона й вийшла окремою відбиткою в дуже обмеженім числі примірників (усього 200 чи 500 примірників).

Ще літом 1904р. покійний великий муж ані думав про її написання. В тім часі я мешкав в Його домі й працював разом з Ним в одній і тій самій кімнаті (почавши від 1902 р.). Пізною осінню я докторизувався й виїхав на дальші студії до Риму, а сесінію я докторизувався й виїхав на дальші студії до Риму, а серед того й попалися в руки покійного Івана Франка найсвітліші праці німецьких учених про великі відкриття в Вавилоні, Сирії, Палестині й Єгипті. Праці сі зробили на Нього глибоке вражіння: се ж бо і були книги, яких Він так дуже потребував

у своїх довголітніх біблійних студіях, й які давали остаточну відповідь на усі ті пекучі питання біблійної критики, що здавались досі неможливими до розв'язання.

І в голові великого мислителя зродився відразу сьміливий план: написати популярну студію, про початки і жерела біблійного оповідання про сотворення сьвіта, напечатати її в тисячах примірників й розкинути між народ, аби велику Правду про гайбільшу містерію сьвіта пізнали мільйони нашого замученого простолюда, а пізнавши її, щоб визволились з важкого ярма вікових пересудів, темноти і визиску. Строго наукової студії про це питання Він не думав писати. Яка ж бо користь була б з такої студії для широких мас рідного народу, що для його добра і кращої будучності іменню посвятив був пок. Іван Франко усе своє життя?... Така строго наукова студія була б неприступна для мільйонів нашого народу й вона пропала би на довгі часи в неприступних широкому загалови Записках Наукового Товариства ім. Шевченка.

На жаль — мрії великого ученого не сповнилися так, як Він собі бажав. Написана ним студія видалася нашим наскрізь склерикалізованим народним провідником так радикальною, що напечатати її відважився лише згаданий нами "Н. Г. Г.", та і він, боячись переслідувань можних міра сего, надрукував її окремоз книжкою усього ледви в кількох сотнях примірників.

Поява книжочки викликала серед нашого відсталого суспільства велике порушення. Серед попів закипіло як в гнізді шершенів, а старші наші "інтелігенти" вважали за відповідне захочувати про "страшну" книжочку гробову мовчанку — й за всяку ціну не пустити її в руки гімназійної молодіжи. Вкінці ж — попи упали на "спасенну" гадку збутися "ворога" за одним махом: — "тихесенько, без гомону" вони викупили усе невеличке число надрукованих примірників — й спалили їх...

В обороні болючо покривдженого письменника не відважився ніхто підняти голосу... І се Він відчув незвичайно діймаючо... Зараз після того й попав Він в глибоку меланхолію, яка згодом і розвинулась в страшну і невилічену недугу. Темна ніч сповила геніальний ум одного з найбільших мислителів останньої

доби, й з неї Він не пробудився вже аж до останка свого многотрадного життя.

В половині 1905р. я з моєю дружиною вернули з нашої наукової подорожі по сьвітї й зараз таки стрінулися, у Львові з нашим дорогим Другом і Учителем.

Яка ж се болюча була стріча... Кремезна ще ось недавно стаття Франка подалася, й Він нарікав гірко на деяких наших передових мужів... Не місце і пора про усе те тут докладно згадувати, скажу лише, що у сю ніколи не забутню нами хвилю, розповів Він нам і про свою гірку пригоду з понисшою студією, й при нагоді добув з кишені кілька "авторських" примірників надрукованої вже книжочки й подарував один з них моїй дружині; поклавши на ній власною рукою принагідну, нам же безмежно дорожчу посвяду:

*Р. Г. Г. Франко
Сумісний
6-го августа*

При кінці 1907р. замешкали ми постійно у Львові. Франкова недуга розвивалася безощадно і невмолимо чим раз більше і більше... Я і моя родина відвідували часто нещасного велетня в його домі а Він став згодом щоденним майже нашим гостем. З заковязлими на віки руками пересиджував Він у нас довгі години, дозволяючи моїй дружині годувати себе серед розмови немов нелітню дитину... Ми згадували давні часи, обговорювали різні наукові питання (дивним дивом Покійний заховав був в тім напрямі чудову пам'ять), й плянували чудні пляни на будучність... Ми мали перенестися на постійне мешкання до його дому, й моя дружина мала зайнятися піклуванням нашого великого Друга й зарядом усього дому...

Хто зможе описати сум Покійного, коли Він довідався, що ми рішилися виїхати до Канади... Та Він нас не відраджував, ані не стримував.

"Та — така наша доля, — говорив Він, працюючись з нами

перед від'їздом. — "Розсипаємо ся, як кленове листє... Та чи побачимо ся ми ще коли в житю?..."

Так вже і не судилось нам більше бачитись. Та ні ми тут не зазнали гаразду на далекій чужині, ні Він там у рідній — не своїй землиці не глянув живими очима на кращі дні в житю рідного народа...

Та коли не ми, так може наші діти...

Може...

Та вже ж останніх слів великого Учителя і Друга, які Він давав нам на передодню нашої дороги у далеку чужину, ми не забудемо ніколи:

"Пам'ятайте, мої друзи, — говорив Він, — ширіть скрізь і все Правду і ніщо більше як Правду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, так все таки згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спасителькою людства."

І сих слів ми не забудемо до смерти. А понисша знаменита книжечка великого мислителя, яку ми саме тепер видаємо в поправнім виданню на основі останніх творів найславніших учених сьвіта, хай буде не лише висловом найглибшої щирости моїх слів, але й бодай частинною експіацією за усі мої вольні і невольні гріхи юніх днів, днів весни в характері "ученого" австрійського типу.

А факт, що отся книжка виходить коштом простого українського робітника в Канаді, тов. Івана Ковалюка, хай буде проречистим доказом світлої перемоги Франкових ідеалів.

Показується, що скоро вже перестанемо ми сьпівати:

"Нема в сьвітї правди, правди не зискати,

Бо тепер неправда стала панувати,"

перестанемо, коли звичайний український робітник-чорнороб жертвує на видання наукової книжки увесь свій злиднений заробіток, величезну для нього суму \$1,600.00.

Писано в Вінніпегу, Ман., в третім році після смерти Ів. Франка.

Ол. Сушко.

Мапа Старинного Сходу в семім століттю до Христового Різдва.

I.

БОРОТЬБА ВІРИ З НАУКОЮ.

Наші поборники правдивості, а властиво темноти та безмислості серед народа, дуже сердять ся на нас, що ми силкуємо ся не лише освіченим верствам, але й простому народови подавати здобутки новочасної науки. Особливо не люблять ті праведники, коди згадати за Дарвіна, хоча жаден з них певно не пробував читати Дарвінових писань.

Сердять їх у Дарвіна — і се справді сьмішна й сумна річ — не те, що є в його писаннях, а більше те, чого в них нема, але що інші виводили з них. Коли який панотчик із тих нових та ярих, що нюхали так званої римської науки (наукою можна назвати її з таким самим правом, як чемерицю пашею), згадає про Дарвіна¹⁾, то зараз певно почує від нього слова:

¹⁾ Charles Robert Darwin родив ся 1809р., умер 1882р. Один з найбільших учених сьвіта. Знаменитий дослідник природи й автор многих наукових творів, з яких слідує два творять радикальний зворот в дотеперішних дослідях природи:

“Дарвін! Ага, то той безбожник, що поважив ся доказувати, буцім то чоловік походить від малпи!”

Тимчасом хто читав пильно Дарвінові писання, той знає, що Дарвін зовсім не був безбожником, а тільки так званим агностиком²⁾, що по своєму був чоловік глибоко релігійний і зовсім не говорив ані не навчав, що чоловік походить від малпи, а тільки доказував, що теперішні люди походять від якихось предків, що в будові свого тіла мали багато спільного з теперішніми малпами, або іншими словами, що теперішні люди і теперішні малпи мали колись перед мільонами літ спільних предків³⁾.

Перед мільонами літ! — скаже дехто з тих, що читали або в школі вчили ся біблійну історію. — Хибаж перед мільонами літ була яка земля, було сонце, було небо? Адже в письмі сьвятім говорить ся, що небо й землю сотворив Бог не швидше, як чотири

1. — On the origin of species by means of special selection, 1859.

Сюкнижку перевели німецькі учені на свою мову три рази: 1863, 1883 і 1902 р. Окрім того переведено сюкнижку на усі культурні мови цілою сьвіта — крім української.

2. — The descent of man and on selection in relation to sex, 1871.

Вплив Дарвіна на дальші досліді природи був такий великий, що його названо Коперніком або Ньютоном “органічного сьвіта”. Зразу оборонці старовини накинули ся на знаменитого ученого безпримірними лайками, але згодом мусіли замовкнути перед непоборними його доказами. Правда побідила!

2) Агностицизм — слово грецьке й означає в новітній англійській філософії напрямок споріднений з так званим трансцендентальним ідеалізмом (Новокантіанізм), що займає ся лише тим, що можна нашим розумом певно поняті, а на нізм), що виключає з обсягу філософії усе те, що є ненонятне (на примір: остання причина річчій, буте і суть Бога і т.п.). Так отже Агностицизм ріжнить ся від Атеїзму (безбожність) тим, що не заперечує божества, але заявляє, що не може про се нічого знати. Творцями Агностицизму були славні англійські учені Гокслі (Huxley) і Г. Спенсер (Spencer).

3) Останні наукові досліді ствердили й поглибили Дарвінові думки. Хто читає по англійськи, може довідати ся про тее докладніше з слідуєчих знаменитих книг, що вийшли недавно:

1. — Prof. G. F. Scott Elliot: Prehistoric Man and his story. With 64 illustrations & diagrams. — London, 1915. — Сторін 1—400.

2. — Henry F. Osborn: Man of the Old Stone Age. Their environment, Life and Art. New York, 1916. — Сторін 1—26 і 1—545. — З mnogими образками. — Опис тої книги найдете в другій і третій книжці “України.”

Руїни Вавилону.

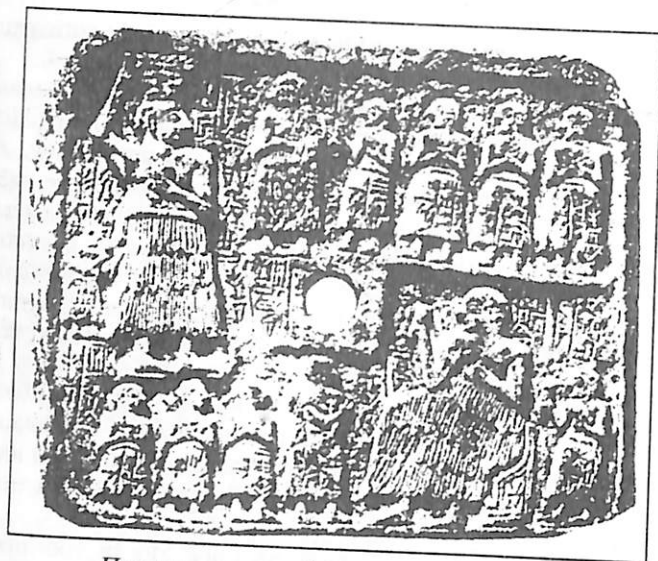
Відкопані німецькими археологами протягом дванайцятьох літ важкої праці — (Почато працю 1900 р.)

тисячі літ перед Христовим різдвом і що, значить, від сотворення світа до тепер минуло не більше, як 6000 літ.

Ну, в письмі сьвятім — скажемо ми на се, — так докладно той рахунок не вичислений, хоч певна річ, що числячи на підставі названих там "родів" одержимо суму мало що більшу. Але сьогодні вже кожному ясно, що ті біблійні обрахунки не мають ніякої вартости і були зроблені в дуже пізніх часах жидівськими рабінами. В Єгипті та Вавилоні за останніх сто літ повикопувано та повідчитувано багато записок, будівель і взагалі слідів людського життя, навіть літописів старих царів, із яких вичислено, що на 4.000 літ перед Христом у тих краях не тільки жили вже люди, але стояли укріплені міста, були держави, було вже відоме письмо, значить, ті люди мусіли вже прожити там багато сот або й тисяч літ розвою. Отже тут не треба було Дарвіна, щоб доказати, що біблійні оповідання про початок сьвіта бодай що до означення часу на 4- 5 тисяч літ перед Христом не мають ніякої підстави.

Але означення часу, се ще не велика річ. Могли собі пізнійше рабіни повставляти в старі книги нісенітниці, що Адам жив 930 а Матусаїл 980 літ, що від сотворення сьвіта до потопи було 2.500, а від потопи до народження Христа друге стільки літ. Сі цифри певно так собі, жидівська забавка, бо Жиди здавна любили бавити ся рахунками. Але саме оповідання про сотворення сьвіта! Адже воно виразне й ясне! І не досить того, що виразне й проясне; воно написане великим жидівським законодавцем і пророком Мойсеем, який чув його з уст самого Пана Бога або взагалі має від нього обявлену правду. Значить, се оповідання, се слова самого Бога (бож ніхто інший не був при тім і не міг того знати), і вірити йому значить не вірити самому Богу.

Так говорять поборники правовірности і задля того вони так сердять ся на Дарвіна і на інших новочасних учених, бо ті відважили ся не вірити сьому оповіданню, якому вірено більше як дві тисячі літ, і почали людськими способами, дослідом, огляданнем природи та порівнянням різних явищ доходити до того, чи не дасть ся сей великий і таємний факт — сотворення сьвіта чи не дасть ся сей великий і таємний факт — пояasnити іншим, натуральним і науковим, а не чужим чоловіка — пояснити іншим, натуральним і науковим, а не чужим способом. Бож сотворення сьвіта з нічого, виліплення чодесним способом.

Пропам'ятна таблиця царя Ур-ніна.

Яких 3000 літ перед Христовим Різдом панував у Вавилоні царь Ур-ніна. Його столицею було місто Лагаш. Був се ревний слуга богів. Їм присвятив він чимало дорогіших начинь, статуї, таблиці і т.п., складаючи ті дари в різних краєвих святинях. Рівночасно славився він тим, що ради більшої плодovitості краю копав канали, а при тім будовав шпихлірі та магазини для переходу складаних собі і богам дарів, — а там і самі святини. З прадавніх часів панування того короля заховалося по нинішній день кілька преінтересних пам'яток, з яких одну подаємо нашим читачам повисше.

Се пропам'ятна таблиця, на якій король представлений в доволі примітивній (простій) одежі з кошем на голові, яким він помагав робітникам носити землю при будові святини. Наоколо стоїть царська рідня. Низше царь сидить на троні, тримаючи в руці жертвенну чашу. Уся табличка покрита відповідними надписами.

Вже перший погляд на повисшу пропам'ятну таблицю каже нам бачити в ній прецінну пам'ятку прадавніх часів. І хоча кождий мусить признати, що 5000 літ переч нами різбарська штучка в Вавилонії не стояла ще дуже високо, всеж таки судячи загально тодішню цивілізацію мусимо чудуватись її значному розвитку. А кілька тисячоліть людської праці попередило тую цивілізацію доби царя Ур-ніна — хто може збагнути?

Пор. De Sarzes et Heuzey; *Decouvertes en Chaldee*, Ernest Leroux, Paris, 1884 — 1912, Pl. 2.; Jastrow, *Civilization*, p. 42, 43, 385, 386, — Hall. op. cit. p. 179, 180.

ловіка з глини і оживлення його одним хухом у ніздрі, сотворення жінки з чоловічого ребра, все се чуда, які по біблійному оповіданню діяли ся лиш раз і перечать усім законам природного життя, які ми знаємо і які визначають ся власне тим, що дійствують постійно, все і всюди однаково.

Коли одна громада вчених — а до тих власне належав Дарвін — шукали тих натуральних пояснень повстання всього світа, землі й людей, — то інша громада звернула увагу на самі біблійні оповідання.⁴⁾ Коли се слово божє сказане людям устами Мойсея чи інших пророків, то мусить у тім „божім“ слові бути найвисша правда і тільки правда, мусить бути найглубша мудрість, справедливість і красота. І справді цілі тисячоліття люди вірили, що так воно й є, що св'яте пис'мо стоїть недосажно висше понад усі людські писання. Але коли зачали ближше придивляти ся до тих книг, повіднаходили в них багато таких річий, що прийшло ся хитати головами.

Вже те одно, що в тих книгах було багато неясного і незрозумілого, мусіло зачукати не одного. Як же се? Коли Бог у тих книгах хотів об'явити людям свою волю і свою правду, то чому не зробив сього так ясно, щоби усі люди могли зрозуміти його сло-

⁴⁾ Порівнай:

Skinner: Commentary on Genesis.

S. R. Driver: The Book of Genesis, 1904.

Gunkel: Die Sagen der Genesis, 101, — а неперодвсім: Schoepfung und Chaos in Urzeit und Endzeit, Goettingen, 1895.

Jeremias: Das alte Testament im Lichte des alter. Orients, 1904.

Schrader: Keilinschriften und das alte Testament, 1883.

Loisy: Les mythes babyloniens et les premiers chapitres de la Genese, 1901.

Zimmern: Biblische und babylonische Urgeschichte (Der alte Orient, 1901).

Budde K.: Die biblische Urgeschichte.

Pinches: The old Testament in the Light of the Historical Records and Legends of Assyria and Babylonia, 1902.

Вкінціж найновіші праці Ястрова, Кінга, Локенбіла, Бартоні і пр.

Дуже поучаючою і пожиточною вважаю статтю професора М. Powis Smith а під заголовком: Some Problems in the early History of Hebrew Religion. (A. J. S. L., 1916.)

Про снір викликаний славною книжкою проф. Деліша п.з. Bibel u. Babel, читай: Oettli S.: Der Kampf um Bibel und Babel, 1903. З того часу виросла на повисшу тему великанська література на всіх мовах усього культурного світа.

Статуя царя Гудея.

Одним з наслідників царя Гудея був царь або "патеси" Гудея. Він царював яких 2450 літ перед Христовим різдвом, й кам'яні статуї його королівської величності заховались по нинішній день. Свідчать вони про значний поступ, який різьбярська штука вчипила від часів царя Ур-ніна.

(Пор. Jastrow, Civilization, p. 42, 137, 138).

Царь Нарамсін.

Вавилонські історики записали, що Нарамсін був сином і наступником царя Саргона, та панував в глибокій старині 3750 літ перед Христовим різдвом. Останні ж дослідники старовавилонської бувальщини кладуть пановання царя Нарамсіна на часи 2700 літ до Христа. В кождім разі повисша горорізьба царського портрета свідчить вимовно про високий розвій вавилонської різьбярської штуки в тих прадавніх часах, навіть хоча би лише 5600 літ перед нами.

(Пор. Гол, ор. сіт., p. 28 і 186).

ва? Переважна часть тих книг була писана по гебрійськи, мовою малесенького народа, що в найкращу добу свого політичного життя заселивав країну мало чим більшу від Галичини. Що більше, сам той народ уже на пару сот літ перед Христом забув свою мову і вона зробила ся у нього чисто церковною мовою, мало зрозумілою для народної маси, так як у нас церковна славянщина, а для італійців латина. І ще одно: в тих гебрійських книгах, бодай у значній їх части, Бог виступає як Бог самих тільки Жидів; він велить їм без пощади вбивати людей іншої національності і дуже остро остерігає їх, щоб не піддавали ся богам тих інших народів. Виходить так, що той жидівський Бог, хоч раз у раз говорить про себе, що він сотворив небо і землю, все таки бачить обік себе якихось інших богів і дуже не любить, аби хто з того вибраного народа кланяв ся їм. Усе те були річі, які собі хочете, але певно не вияви найвисшої мудрости і найвисшої правди.

Вчитуючи ся пильно в ті "святі" жидівські книги, люди побачили далі між ними численні суперечности. В одній книзі про якусь річ говорить ся так, а в другій про ту саму річ інакше. Деж властиво та Богом обявлена правда? Що більше, показало ся, що дуже часто в одній і тій самій книзі про одну й ту саму річ на одній стороні говорить ся так, а на другій інакше. Побільшували лихо ще жидівські і християнські богослови, які вже з давен-давня бачили ті суперечности і силкували ся позамазувати та повірівнювати їх. Але що кождий чинив се своїм способом, кождий – інакше і кождий жадав для себе віри, то й вишло замість загальної згоди правдиве замішання і суперечки без кінця, а ясности та єдності не було.

Ба, чим далі, тим більші трудности насували ся. Коли почали відкопувати та відчитувати старі державні та релігійні написи, книги та записки Єгипта, Вавилону, Асирії та інших країв, із яких старі Жиди мали зносини, показало ся, що в жидівських оповіданнях записаних у письмі святому міститься багато невірного, хибного та зовсім видуманого; що про найважніші події жидівського життя, які буцїм то мало до гори дном не перевертали сусідних держав, ті держави не лишили ніякої пам'яті: адже й доси вчені даремно силкують ся у незлічених єгипетських записках та написах віднайти бодай слід побуту Жидів у єгипет-

Пропамятна таблиця царя Нарамсіна.

Архитвір старовавилонської штуки, про який проф. Н. R. Hall каже, що "this is one of the triumphs of ancient art: in it ancient Babylonian art reached its apogee" (стр. 188). — Різьба представляє побідний похід царя Нарамсіна проти гірського володаря "Сатуні, короля Люлюбу". Гірська околиця, сонце і зьвізди над гірськими верхами, король Нарамсін зі своїм військом й поконаний король Сатуні, що у стіп побідника старається добути в своєї шиї смертоносну стрілу, — усе це представлено старинним артистом незвичайно талановито.

Нахідку сеї цінної пам'ятки завдячуємо також згаданому вже нами французькому ученому М. де Морганови. Нині знаходиться вона в париському музею Лювр.

ській неволі та виходу з неї, супроводженого такою масою чудес, губернаторства Йосифового, затоплення Фараона і т. п. І тут мусліно насунути ся питання: коли в жидівським сьвятім письмі об'явлена Богом правда, то як міг Бог робити такі помилки?

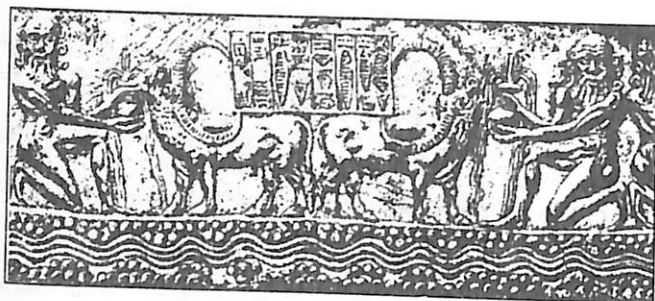
Дехто говорив, що правда, висока і безоглядна, міститься не в тих ніби історичних оповіданнях про Жидів, їх королів, війни і т. п. Се діла людські, їх писали люди і могли помиляти ся. Висока божеська правда лежить лише в тих наказах, у тих моральних приписах, які дає Бог через уста Мойсея і пророків.

Алеж бо й з тими приписами не ліпше. Найбільша частина тих приписів, поміщених у т. зв. Мойсеевих книгах, відноситься до обрядів, празників, одежі, постів і інших таких річий; дещо з них заховують і доси Жиди, але великої частини або не заховували ніколи, або давно вже перестали заховувати. Далі велика частина тих ніби божих слів, переданих нам у книгах Мойсея і пророків, містить погані прокляття на різні народи, погрози та лайки, по нашому розумінню, зовсім негідні божого імені.

А в кінці малесенька частина чисто моральних приписів, як ось прим. відомі десять заповідей божих, містять у собі вимоги зовсім не такої високої моралі, щоб можна вважати їх впливом божої премудрости. Таким чином ми дійшли до того, що так звані Мойсееві і інші гебрійські книги, хоч являються ся нам духовними пам'ятками шановної старовини і дуже цікавого народу, який багато сот літ перед Христовим різдвом дійшов до поняття одного Бога і за віру в нього зумів твердо постояти, все таки не можуть уважатися символом божої премудрости, непомилним та обов'язковим для всіх людей і всіх часів, але були творами людей, та тому і виявляють людські хиби й помилки.

Гебрійський тип до-христової доби.

Відтиск печатки царя Саргона.

Після вавилонських записок царь Саргон (Шарганні-шаррі) мав панувати в Агад 3750 літ перед Христовим різдвом. На основі новіших дослідів панованне того царя кладуть на часи 2.500 літ до Христового різдва (Кінг).

II.

МОЙСЕЙ І ТАК ЗВАНІ МОЙСЕЄВІ КНИГИ.

Про сотворення світа і початки людського роду оповідає перша книга Мойсея, і для того поки говорити про саме те оповідання, треба нам хоч коротко сказати про Мойсея та його писання.

Наша церков учить, що Мойсей був великий пророк і чудотворець жидівський, що він з наказу божого вивів Жидів із єгипетської неволі, що в Синайській пустині Бог покликав його на гору і там дав йому закон для Жидів, що Мойсей потім сорок літ водив Жидів по пустині, простуючи до обіцяної землі Палестини, але сам умер не дійшовши до неї. Все се вчить наша церков на підставі жидівських книг, званих Мойсеевими, в яких оповідається про діла і промови Мойсея і подається закони, дані ним із божого наказу жидівському народови. Та не досить того: наша церков, ідучи за оповіданнями жидівських рабів, стоїть

на тім, що ті книги написав сам Мойсей, значить, найперший і найочинний свідок усього того, що робило ся; те, чого він не бачив (отже про сотворення та потопу світа, про патріархів і т. й.), він написав із оповідання самого Бога, що являв ся йому лицем до лица.

Тих Мойсеевих книг маємо п'ять; по церковному вони називаються: Книга Битія, Книга Виходу, Книга Чисел, Книга Левітів і Книга Другого Закону. Сі книги були написані гебрійською мовою, але ті титули не стоять у гебрійським письмі; там ті Мойсееві книги не мають ніяких титулів, а рабини поназивали їх лише від першого слова, яким починається кожна книга. Отже першу книгу називають Берешіт, бо тим словом вона починається (воно значить "на початку"), другу Елле шемот (отсе імена), третю Ваїкра (він назвав), четверту Бамідбар (у пустині), а п'яту Елле гаддебарім (отсе промови). Усіх п'ять книг разом Жиди називають Тора (по виговору наших Жидів Тойра), себ то закон. Перекладаючи жидівські книги на грецьку мову їм подавано титули, хоч троха (певно, що не зовсім) відповідні до змісту. Отже першу книгу Греки назвали Генезеон, себ то книга родів, хоча відповіднійше було б назвати її книгою початків; п'яту книгу назвали Другим законом зовсім невідповідно, бо той, хто писав сю книгу, писав зовсім так, як коли-б ніякого иншого закону у Жидів не було і його книга являється власне першим законом.

Перечитуючи пильно ті Мойсееві книги вчені люди швидко переконали ся, що признавати їх написання Мойсееви нема ніякої підстави. Раз те, що в самих книгах ніде не кається, буцім то їх написав Мойсей; навпаки, скрізь у них говорить ся про Мойсея в третій особі, як про чоловіка постороннього, а в останній книзі оповідається ся навіть про смерть і похорон Мойсея; значить, сього вже певно не міг написати сам Мойсей. Правда, обставина, що в книгах про Мойсея говорить ся в третій особі, ще сама не значила би нічого, бо і в інших письменствах знаходимо книги, де люди пишуть про себе самих у третій особі, приміром грецька книжка славного Атенця Ксенофонта про похід Греків до Персії, або латинські спомини великого римського

полководця Юлія Цезара. Але єсть у Мойсеевих книгах інші докази на те, що їх не писав Мойсей.⁵⁾

Поперед усього законодавство. В книгах говорить ся, що Бог через Мойсея дав Жидам закон у пустині; в тих частях книг, де оповідаєть ся про різні пригоди, все видно так, що Жиди живуть у пустині як народ кочовий, який мандрує з місця на місце. Тимчасом законодавство відносить ся зовсім не до кочового, а до осілого народу, такого, що жиє по селах і містах, займаєть ся рільництвом, садівництвом та плеканням худоби; що більше, майже скрізь у тих законах проводить ся думка, що всі Жиди повинні сповняти свої релігійні потреби в однім місці, давати данини одному храмови, яким був єрусалимський храм не в початках державного життя Жидів, але аж по їх повороті з вавилонської неволі! Виходить так, що Мойсей, пробуваючи в пустині, давав Жидам закони не такі, які були відповідні для їх тодішнього життя, але такі, що мали вийти в житє за 100 чи навіть 500 літ, і Жиди буцїм то тут же заприсягли сьвято виконувати те, чого в їх положенню не то не могли виконувати, але навіть не могли гаразд розуміти!

Ось чому вчені люди догадували ся, що ті закони не могли бути писані в пустині для кочовників, а мусіли бути зложені тоді, коли Жиди вже осіли ся в Палестині, і що невідомі нам законодавці тільки підсунули їх під ім'я Мойсея, щоб надати їм більше поваги. Та нині наука ствердила вже зівсім певно, що законодавство жидівського народу розвинуло ся під впливом законодавства вавилонського. Ба що більше: недавно віднайдений (1902р.) звід законів вавилонського царя Кгаммурабі, що панував 2000 літ до Христового різдвa, свідчить проречисто, що так звані Мойсееві закони взяті нераз живцем з того ж вавилонського зводу! І як же ж супроти сього вірити в жидівські казки

⁵⁾ Учені написали про Мойсея та про буцїм то ним зложені сьвяті книги жидівського народу чимало книг. Хто читає по німецьки довідаєть ся про усе те дуже докладно з знаменитої книги німецького ученого Г. Грессмака п. з.: *Mose und seine Zeit*, Goettingen, 1913.

Закони царя Кгаммурабі.

Камяна (базальтна) таблиця, на якій списані закони одного з найславніших володарів сьвіта, вавилонського царя Кгаммурабі, що панував яких 2000 літ перед різдвом Христа, після одних учених — коло 2338 р., а опісля інших (Кінг, Гол і пр.) від 1944 — 1901 року перед Христовим різдвом. Віднайшов її 1902 р. французський учений Й. де Морган в Сузі (Персія), а нині переховуєть ся вона в славнім париськїм музею "Лювр".

В горішній частині таблиці бачимо самого царя, як він відбирає звід законів з рук бога сонця Шамаша. Отсі закони перейняли опісля від Вавилонян Г'ебреї (Жиди), й наслідуючи в усім Вавилонян придумали й собі казку, що буцїм то їхні закони дав їм також їхній бог - Єгова через свого слугу Мойсея.

про божє обявленнє їхньому "пророкови" Мойсєєви... 6)

Але се ще не все. Жидівський народ має ще інші книги, що також належать до сьвятого письма, книги історичні та пророцькі з часів, коли Жиди жили в Палестині і мали своїх царів свою державу. Отже то цікава річ, що жадна з тих книг нічого ісінько не згадує про ті ніби то найстарші Мойсєєві книги, які повинні-б бути основою всього релігійного та громадського життя: ані жидівські царі Давид, Соломон та їх наступники аж до вавилонської неволі, ані жидівські пророки такі як Амос, Єремія, Ісаїя, нічого ісінько не знають про Мойсєєві книги і про Мойсєєв закон. Навпаки, пророки в своїх писаннях голосять віру та науку в значній мірі противну від тої, яка голосить ся в Мойсєєвих книгах: бо коли Мойсєєві книги кладуть величезну вагу на жертви та приноси, то пророки раз у раз говорять, що Бог не хоче від людей жертв, брідить ся їх приносами, що дим і кров різаних та палених звірів зовсім не приємні йому.

6) Про усе те учені різних народів написали чимало книг. Найважніші з них є слідуєчі.

По французьки:

Delegation en Perse. Memoires publics sous la direction de **M. J. de Morgan**, delegue general. Tome IV. Textes Elamites - Semitiques, deuxieme serie, par **V. Scheil**, Professeur a l'Ecole pratique des Hautes Etudes. Paris, Ernest Leroux, 1902.

По німецьки:

Prof. Dr. D. H. Mueller: Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhaeltnis zur mosaishen Gesetzgebung sowie zu den Tafeln. — Text im Umschrift, deutsche und hebraeische Uebersetzung, Erlaeuterung und vergleichende Analyse — Wien, 1903 (Alfred Hoelder).

По польськи вийшов той самий твір віденського ученого під заголовком: **Dr. D. H. Mueller** "Ustawy Hammurabiego i ich stosunek do ustawodawstwa mojzeszowego jakotez do dwunastu tablic." — Wydanie polskie. — Stryj, 1905.

Ungnad-Kohler: Hammurabis Gesetz, Leipzig, 1912.

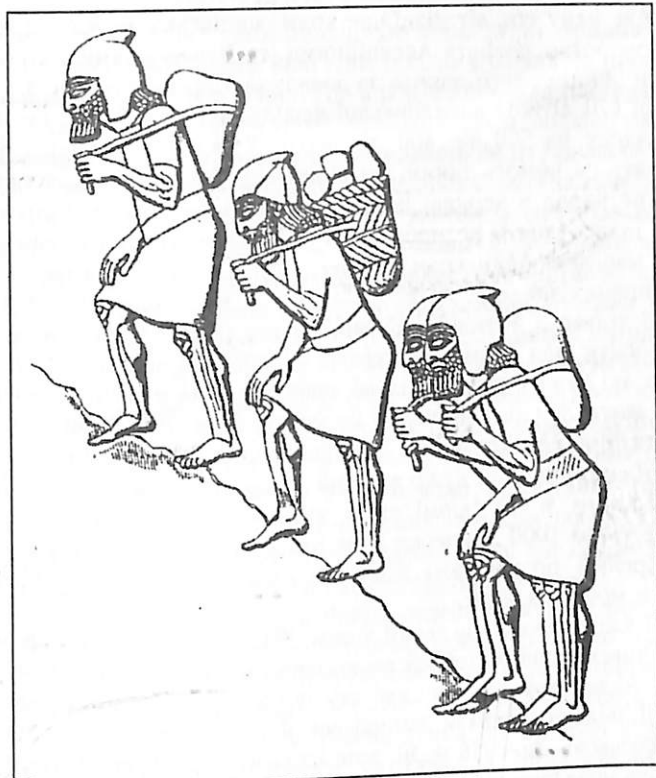
по англійськи:

The Code of Hammurabi, Harper's Edition, Chicago, 1903.

C. H. W. Johns: The Oldest Code of Laws in the World, Edinburgh, 1903.

Johns: Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters, New York, 1904.

Johns: The Relation between the Laws of Babylonia and the Laws of the Hebrew People.

Гєбрєйські раби в ассирійській неволі.
(Коло 700 року перед Христовим різдвом).

Різьба з царської палати в Куянджік.

Аж пару сот лїт пізнійше, коли жидівська держава пропала безповоротно, розбита Ассирійцями та Вавилонцями, і коли останки жидівського народу за дозволом Персів вернули з довгої (70 літної) вавилонської неволі назад до Палестини, аж у тих часах, на 500 чи 400 лїт перед Христовим різдвом. Жиди роблять ся чимось таким, що відповідає Мойсеевим законам: се вже не народ, а церква; на чолі їх стоїть не король, а архієрей; обік нього стоять не пророки, а книжники (рабіни); увесь той люд має лиш один храм у Єрусалимі, а окрема верства людей розсипаних по всім краю – Левітів – має привілей жити без праці, тільки з жертв і десятин, які вся решта людности мусить приносити для храму. Ті жертви означені та описані масою приписів, які були зовсім невідомі давнійше, за самостійного політичного життя Жидів, і очевидно не могли бути 700 лїт швидше написані Мойсеєм, хоч тепер їх видавано під його іменем.

Маємо ще один дуже важний доказ на те, що так звані Мойсееві книги в тій формі, як їх читаємо тепер, були списані не Мойсеєм на 1000 лїт перед Христом, а жидівськими рабінами та архієреями по повороті Жидів із вавилонської неволі. Сей доказ, се мова тих книг.

Я вже згадував, що сьвяті книги Жидів, у тім числі й т.зв. Мойсееві книги, написані гебрійською мовою, якою говорили Жиди тоді, коли мали свою державу, але яку потім вернувши з вавилонської неволі, звільна забували, замінюючи її так званою халдейською або арамейською. За часів, коли жив на сьвіті Ісус Христос, стара гебрійська мова була вже мертва; її розуміли, нею писали тільки книжники, рабіни, а простий народ говорив по арамейськи. Книжники не лише розуміли стару гебрійську мову, але пробували й писати нею, хоча, розумієть ся, не могли иноді встерегти ся того, щоб до старої мови не домішувати дещо троха й нової арамейщини. Отже, придивляючи ся до тзв. Мойсеевих книг учені языкознавці добили, що й мова тих книг має декуди домішки такої арамейщини. Як би їх був писав Мойсей у Синайській пустині на 1000 лїт перед Христом, то такі домішки були би зовсім неможливі, бо тоді й самої арамейщини ще й на сьвіті не було, бо ся мова виробила ся аж пізнійше, під вавилонським пануванням.

Але й се ще не все. Чим пильнійше вчені люди придивлялись до тих піби Мойсеевих книг, тим більше цікавих та несподіваних прикмет находили в них. Ще в р. 1753 талановитий французький лікар і професор Астрік⁷⁾ завважив, що в різних місцях Мойсеевих книг для означення Бога вживаєть ся не однакове жидівське слово; а власне в одних оповіданнях Бог називаєть ся Ягвег, а в інших для означення Бога вживаєть ся слово Ельогім, а се слово єсть число множне від назви Ель. Астрік доказував на тій підставі⁸⁾, що Мойсей пишучи свої книги не користувався ані безпосереднім божим вітхненням, ані устними оповіданнями народними, але мав під руками два писані твори, дві окремі повісті: в одній із них Бог називав ся іменем Ягвег, а в другій Ельогім. Мойсей зліпив із обох сих оповідань свою книгу тим способом, що все належне до одної події списував з обох оповідань до купи, не вважаючи на те, чи в тих оповіданнях були які суперечности, чи ні. Інші вчені почали відріжнати оповідання історичні від частин законодатних; з часом показало ся, що навіть розділивши оповідання з іменем Ягвег від тих, де Бога називають Ельогім, не усуваєть ся всіх трудностей.

Ті уступи, де Бог називаєть ся Ягвег, зведено до купи і так само ті, де Бог називаєть ся іменем Ельогім; показало ся, що одні й другі творять більше менше цілість, немов дві окремі книги, писані двома окремими авторами; першого названо Ягвістом, а другого Ельогістом. Але давня Астрікова думка, що се були дві окремі книги, з яких черпав той, хто укладав тзв. Мойсееві книги, не справдила ся. Показало ся, що й Ягвіст і Ельогіст містять у собі дуже різнородний матеріял, що се не були дві ріжні книги, написані двома людьми, але радше дві збірки різнородного матеріялу, записуваного з устних оповідань ріжними людьми і пізнійше зведеного сяктак в одну цілість, при чім одно врізувано,

⁷⁾ Jean Astruc (читай: Жеан Астрік), доктор і професор медицини в Парижу, родив ся 1684 р., а умер 1766.

⁸⁾ В книзі під заголовком: Conjectures sur les memoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genese, Bruxelles, 1753.

Інтересне, що Др. Астрік затаїв зразу своє авторство. Мимо се однак він не вхоронив ся перед пімстою попів.

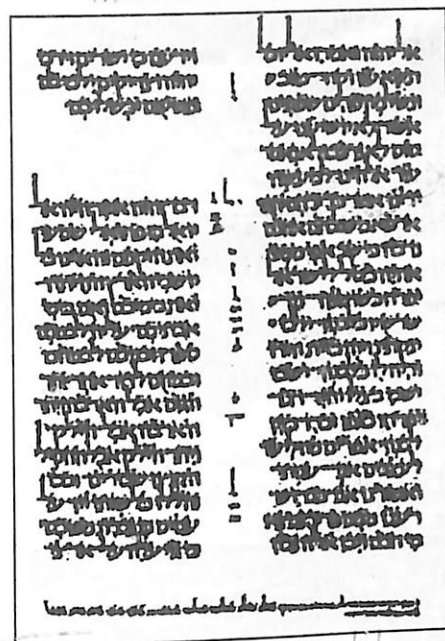
Пор. Curtis, S. J., Bibliotheca Sacra січень, 1884.

інше дрібку штуковано, але загалом давні перекази заховані досить вірно. Але сі два жерела не вичерпували всієї маси того, що міститься в тзв. Мойсеевих книгах. Власне всі уступи законотного змісту не підходять ані змістом, ані мовою ані до Ягвіста, ані до Ельогіста; за почином берлінського вченого Вельгавзена (1878 р.)⁹⁾ їх виділено в окрему книгу, яку названо Книгою жерців; крім чисто законодатних місць до цієї книги прийшлося причислити також деякі оповідання, приміром зараз покладене на початку першої книги оповідання про сотворення світа.

Але й ці три писання не були самотніми складовими частинами, з яких склиено тзв. Мойсееві книги; скрізь у їх текстах попадають ще якісь сторонні дописки, додатки, шматочки оповідань, які велять нам догадувати, що збірок в роді Ягвіста і Ельогіста було більше; се значить різні школи чи різні громади людей у різних часах записували з уст люду або й перероблювали по своєму народні перекази та відомості; пізнійше книжники зібравши ті давні записки, брали з них те, що їм було до вгоди, додаючи скрізь, де їм се видавалося можливим, уступи з книг жерців, і так повстали ті книги, прозвані Мойсеевими. Значить праця, яку по старим рабінським та християнським переказам мав написати один чоловік Мойсей на яких 1000 років перед Христом, по новітнім дослідом була зложена 400—500 літ пізнійше з багатьох різнородних частин, зложена для певної цілі: — утвердження верховенства єрусалимського храму і верховодства попівської верстви Левітів над жидівським народом і зложена не одним чоловіком, не відразу, а протягом кількох поколінь.

Так виглядає в світлі новочасної науки та книга, якій наші богослови хочуть признавати більшу правдивість, як працям цілої великої громади вчених людей, дослідників природи, що все життя посвятили на вислідження правди, не дбаючи на власну користь, і працюють при помочі безмірно вдосконалених інструментів, роблять тисячні проби, коштовні подорожі, мають під руками величезні музеї і в книгах зібрані досліди всіх людсь-

⁹⁾ Славна книга Вельгавзена вийшла третім накладом під заголовком: Wellhausen J.: Israelitische und juedische Geschichte, 1897.

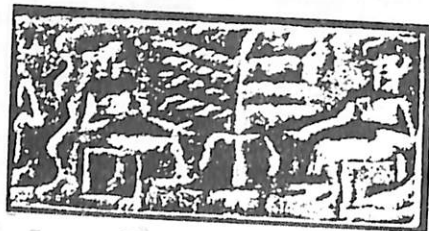
Найстарша гебрейська рукопись в Європі.

Одна сторона (сильно поменшена,) т. зв. "Петербурзького Кодексу", т. є. старо-гебрейської рукописної книги, що переховується в царській бібліотеці в Петрограді. Особливої уваги заслуговує так звана "вавилонська пунктуація", яка улегшує читання рукопису. В порівнянні з глиняними рукописами старинних Вавилонян отсей єврейський рукопис є молодий: він походить з 916 року після Христового різдвя (йому минуло отже літ 1002). Вік многих старовавилонських глиняних рукописів, захованих по нинішній день, доходить глибокої старини 6000 літ.

ких поколінь. Справді читаючи всі ті громи і всі ті сварки наших богословів на новочасну науку та її здобутки мимоволі згадуєш слова одного німецького поета, що ті люди хочуть своїми реверендами закрити сонце.

Тип грецького атлета.
(Старинний грецький бронзовий відлив.)

Первородний гріх.

По обох сторонах "райського дерева" сидить мущина і жінка. Жінка протягнула руку по "заказаний" овоч, а за плечима жінки видний замітно вуж. Так і силоміць нагадують ся клясичні слова прастарої жидівської казки:

"І насадив Бог сад у Едемі на сході, тай осадив там чоловіка, що создав (сотворив). І зростив Господь Бог усяке дерево із землі, принаде на погляд і смашне плодом своїм, і дерево життяне посеред саду, і дерево познання добра й зла.

І заповідав Господь Бог чоловікови, глаголючи: З усякого дерева в саду - рай можна тобі по вподобі їсти. З тогож дерева, що дав знаття доброго й лихого, з того не важити меш ся їсти, ато вмиш певно тогож дня, як скоштуєш із його.

Змій же був хитрийший над усякого польового зв'їра, що Господь Бог создав. І каже він жінці: Чи справді Бог сказав не мусите їсти ні з якого райського дерева? І каже жінка змієві: З усякого дерева райського їсти мемо, з пло-

Первородний гріх.
(Після малюнку великого артиста XVI ст.)

дуж дерева, що серед раю, рече Бог, не їжте з його, ані доторкати метесь до нього, ато помрете.

І каже змії жінці: Ні бо, не помрете. А се Бог знає, що скоро попоїсте з нього відкринуть ся вам очі, і будете як боги, знаючі добре і лукаве.

І вбачала жінка, що добре дерево на їду, і принаде очима дивитись і надилотим, щоб усе знати; і взяла плоду з його тай скоштувала, і дала чоловікови свійому з собою, і скоштували.

І відкрились їм обом очі, і схаменулись вони, що були нагі; і позшивали листя смоковне, тай поробили пояс.

(Перва книга Мойсея, 2, 8 - 9, 16 - 17 і 3, 1 - 7.)

Що за чудова казка!... Та що Жиди перейняли її від старинних Вавилонян, про се довідались ми щойно з старовавилонських викопалиск.

(Пор. M. Jastrow, Civilization, p. 425.)

Літ тому 400 один а найбільших малярів сьвіта, Мікель Анджельо Буонаротті (родив ся 1475, умер 1564 р.), змалював був на стінах папської каплиці в Римі, званої Сикстинської, величаву поему про сотворення, відкуплення і кінець сьвіта. Як Мікель Анджельо уявляв собі біблійний "первородний гріх", бачимо на повисіім образку. Порівнявши його з попереднім старовавилонським зображенням того самого мотиву, можемо легко запримітити усі подібности й ріжніці обох артистичних креацій, відділених від себе кількома тисячами літ.

III.

ПЕРШЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЄ ПРО СОТВОРЕННЄ СЬВІТА.

Тепер я можу приступити до самої річи, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворення сьвіта. Та попе-

реду ще одно застереження і одна просьба до тих, що схочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав і далі іде подам, зовсім не мої власні. Я не висав собі тут нічогісінько з пальця і не жадаюні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новійшої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новіша наука визначаєть ся тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досвідів, контролі; вона подає лиш такі річі, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконати ся, чи доведено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її "святая святых," а інші не мають; до найглубших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання — пізнати правду, і в кого розум на стільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її.

А просьба моя до читача така. Мені доведеть ся тут говорити про початкові розділи Біблії, а спеціально книги Битія. Було б дуже добре, як би кождий читач мав під рукою переклад тої книги. На жаль, у нас є доси лиш один повний переклад Біблії на нашу народну мову, доконаний небіжчиком Кулішем, а доповнений професором Пулюєм та Ів. Нечуєм-Левицьким і виданий торік англійським біблійним товариством. Отсю книгу (вона дуже дешева) повинна мати кожда читальня і кождий поодинокий чоловік, кого лише стане на се, і я просив би кожного, хто дочитає доси мої уваги, покласти сю книгу перед собою і від часу до часу заглядати до неї, де буде на се у мене вказівка.

Та мушу тут з жалем зазначити, що той Кулішів переклад святаго письма зовсім не оправдує надії, які покладав на нього сам небіжчик Куліш тай широкий загал Українців.

Переклад такої книги, як Біблія, повинен бути або популярний, то значить, бодай мовою своєю зрозумілий для широкої маси народа, або науковий, то значить такий, щоб докладно передавав зміст і значінне речення первовзору. В однім і другім разі треба, аби перекладач сам добре розумів той первовзір, а потім ста-

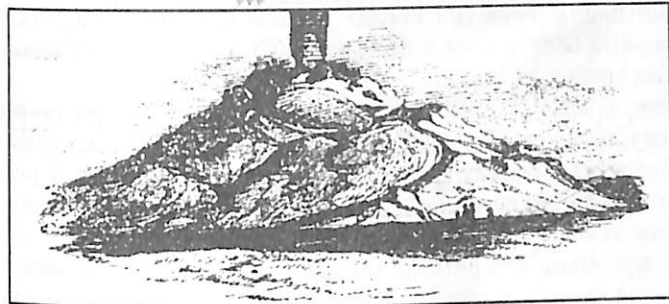
Створення Адама і Еви.
(З Бабістерії в Флоренції, 1427—1447 р.)

Так представляли собі створення першої пари італійські артисти літ тому 500.

рав ся передати його іншим так, щоби і вони зрозуміли його не инакше, як він. На жаль небіжчик Куліш не лише що не знав зовсім гебрейської мови, якою писані святі книги жидівські, — він не знав також порядно ані грецької, ані латинської мови, на яких єсть давні і важні переклади тих книг, та не знав порядно ані німецької, ані французької мови, на яких є нові наукові переклади і праці про ці книги. Тому то в многих місцях свого перекладу він іде якомсь на помацки; так і видно, що чоловік сам не знає гаразд, що він пише. До того ще Куліш задумав зробити свій переклад взірцем української мови і замість говорити по просту та ясно, він пішов підпускати якусь церковщину та дяківщину, всякі "рече", "глаголе", "воїнство", "гласи", "печалі" і т. й., та зробив свій переклад ще менше відповідним для широкої народної маси. Оттим то не подивуйте, коли я далі, покликаючи ся на Кулішів переклад, важніші місця буду подавати в своїм власнім перекладі.

Перша ніби Мойсеева книга, прозвана в нашій церковній мові книгою Битія, у Греків книгою родів (Генезеон або коротко Генезіс), а у Жидів Берешіт або Сефер Берешіт (книга початку) починається ось якими оповіданнями:

- Глава I.** 1. На початку, коли Бог сотворив небо і землю, 2. а земля була невидима й певпорядкована і пільма лежала на морі і дух божий сидів на водах, 3. тоді сказав Бог: "Нехай буде світло!" І стало ся світло. 4. І бачив Бог, що світло було добре. Тоді Бог розлучив світло від пільми. 5. І Бог назвав світло днем, а пільму назвав нічю. І зробив ся вечір і ранок — перший день. 6. Бог мовив: "Нехай буде твердь між водами і нехай розлучить води одні від одних". І так стало ся. 7. Так зробив Бог твердь, і розлучив воду під твердю від води над твердю. 8. І Бог назвав твердь небом. Так зробив ся вечір і ранок — другий день. 9. Бог мовив: "Нехай збереть ся вода під небом на однім місці, щоб було видно сушу." І так стало ся. 10. І Бог назвав сушу землею, а збирище води назвав морем. І бачив Бог, що се добре. 11. Бог мовив: "Нехай випустить земля зелень, зїле, що родить насінне, і овочеві дерева, що приносять плоди на землі в своїм роді, з якого є їх насінне." І так стало ся. 12. Земля випустила зелень: зїле, що родить насінне в своїм роді, і дерева, що приносять овочі у своїм роді, в яким є їх насінне. І бачив Бог, що се добре. 13. Так зробив ся вечір і ранок — третій день. 14. Бог мовив: "Нехай будуть світила на тверди небесній, аби розлучали день і ніч; вони мають виявляти знаки і часи, дні й роки, 15. і мають бути світилами на тверди небесній, щоб світили на землю." І так стало ся. 16. Так зробив Бог оба великі світила: більше світило, щоб володіло над днем, і менше світило, щоб володіло над нічю, і зїзди.

Вавилонська вежа.
(Birs Nimrud, the Tower of Babel).

Останки величавої святині в Борсінна передмісті старинного Вавилону. Після вірувань старинних Вавилонян височезні вежі їхніх святинь мали "лучити" небо з землею. Зівсім такі самі вірування заховались по нинішній день й серед Магомедан, які при своїх мечетах будують також високі вежі, звані "мінаретами", іменно як звена між небом і землею. Противились таким віруванням старинні Жиди й придумали в глибокій старині відому загально й незвичайно інтересну казку про "вавилонську вежу й помішання язиків", записану на сторінках своїх так званих "святих книг".

Pop. Spence, op. cit., p. 48 і Morris Jastrow, Jr., The Civilization of Babylonia and Assyria, Philadelphia and London, 1915, p. 30.

17. І Бог поклав їх на тверди небесній, аби світили на землю. 18. аби володіли над днем і нічю і аби розділяли світло від пільми. І бачив Бог, що се добре. 19. Так зробив ся вечір і ранок, четвертий день. 20. Бог мовив: "Нехай заграє вода юрбами живих істот і нехай полине птаство понад землею перед твердю небесною." 21. Так сотворив Бог великі морські дракони і всі живучі істоти, якими кипить вода, і всяку крилату птицю в своїм радї. І бачив Бог, що се добре.

22. Бог благословив їх і мовив: "Будьте плодючі і множить ся наповняйте воду в морі, а птаство нехай множить ся на землі."
 23. Так зробив ся вечір і ранок, пятий день.
 24. Бог мовив: "Нехай земля виведе живі істоти по їх роду скотину, хробаство і полеву дичину по їх роду." І так стало ся.
 25. Бог зробив полеву дичину по її роду і скотину по її роду всяке хробаце на землі по його роду. І бачив Бог, що се добре.
 26. Бог мовив: "Зробімо людей на наш образ і подобу, нехай вони володіють над рибами морськими і над птахами небесними і над скотиною і над усею полевою дичиною і всім хробаством, що повзає по землі."
 27. Так сотворив Бог чоловіка на свій образ; на образ божий сотворив його; як чоловіка й жінку сотворив їх.
 28. І Бог благословив їх і мовив до них: "Будьте плодючі і множить ся і наповняйте землю і робіть її підвладною собі, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними і над усяким звірем, що рухаєть ся по землі."
 29. І Бог мовив: "Даювам тепер усе зіле, що плодить сім'я на всій землі, і всі дерева, що приносять овочі, в яких міститься сім'я: се має бути ваша пожива."
 30. "І всій полевій дичині і всьому небесному птаству і всьому, що повзає по землі і має в собі живий дух, даю зелень зіле на поживу." І так стало ся.
 31. І Бог оглянув усе, що зробив, і ади все було дуже добре. Так зробив ся вечір і ранок шестий день.

Глава II. 1. Так були довершені небо й земля з усім їх військом.

2. І Бог докінчив сего дня свою роботу, яку зробив; і спочив сего дня від усеї роботи, яку зробив.

3. Тоді благословив Бог семий день і освятив його, бо в ньому він спочив від усеї роботи, яку робив і довершив Бог.

4. Отсе родовід неба й землі, як вони були сотворені.

Заки перейдемо до розбору зього оповідання, скажемо кілька слів про ті цифри, що стоять перед кождим реченням і які звуть ся зачалами.

Поділ книг св. письма на глави і зачали не був зроблений

*Ассирійський царь.
(Після Леярда)*

Величність царського строю свідчить про пишноту старовавилонської і асирійської культури взагалі.

первісними авторами сих книг. Се зроблено геть пізнійше, коли ті книги стали ся предметом науки по рабінських школах. Зроблено сей поділ не зовсім відповідно до змісту, а так тільки, аби допомогти пам'яті при виучуванню і аби лекше було знайти якийсь місце при суперечці. Що на зміст при тім звертано менше уваги, бачите зараз із першого розділу: тут оповідання переходить до другого розділу і уриваєть ся не то на четвертім за-

чалі, але на половині четвертого зачала. Коли заглянете до перекладу Куліша, то побачите, що ся половина четвертого зачала зовсім не відділена від другої половини, злучена з нею протинком, немов се все одно речення; тимчасом, як зараз побачимо, се не тільки окреме речення, але початок нового оповідання про сотворення сьвіта, коротшого, але за те зовсім суперечного з першим, написаного иншим автором і з иншою метою.

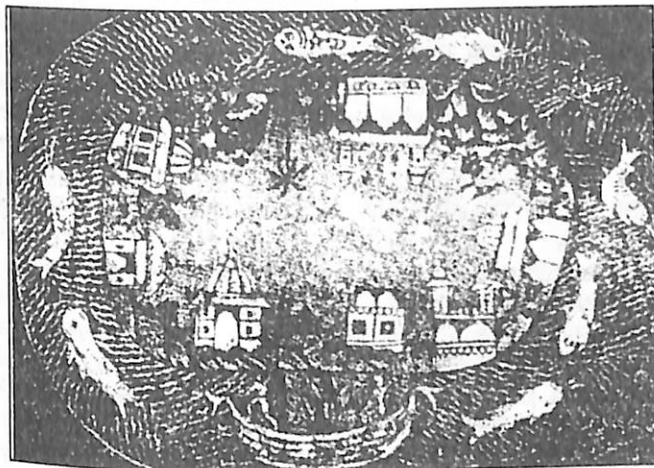
Коли порівняєте початок мого перекладу з Кулішевим, а також із иншими церковними перекладами, то побачите деякі ріжницї, на перший погляд невеличкі, але на правду дуже важні. І так Куліш пише:

"1. На початку сотворив Бог небо та землю. 2. Земля-ж була пуста та пустошня і темрява лежала над безоднею; і дух божий ширяв по над водами. 3. І рече Бог" — і т. д.

Значить, кожде зачало являєть ся окремим і в собі закінченим реченням, і значіння їх виходить таке: в першій зачалі акт сотворення неба й землі вже довершений, а далі Бог немов по дрібно викінчує те, що не було зроблено при тїм першій загальнім творенню. Одначе таке толковання було би зовсім хибне, йому заперечують дальші рядки. Аджеж ми бачимо, що небо творить Бог у зачалі 6, другого дня, значить, в зач. першій воно ще не було сотворене. Так само землю творить Бог аж третього дня (зач. 9), значить, і вона ще не була сотворена в зач. 1.

Але не треба думати, що така нісенітниця стоїть і в гебрійськїм тексті, — вина за неї спадає виключно на перекладачів. У гебрійськїм тексті, як се бачить з мого перекладу, три перші зачала творять одно речення; в першій зачалі кажесть ся:

"Коли Бог творив" чи може ще докладнїйше: "Коли Бог зачинав творити небо і землю"; рівночасно з тим друге зачало додає: "Коли земля була пуста й порожня" — а властиво, як побачите зараз, коли не було землі, а на її місці було щось инше, — тоді, — докінчує речення зач. 3 — Бог сказав те й те, то значить, тоді розпочав ся акт творення. Отже творення починаєть ся аж у зач. 3, а те, що названо в зач. 2, було перед творенням. Так стоїть у жидівськїм тексті і так треба розуміти ті три зачала. Бачите тепер, що при такім розумінню тих слів зачало 2 набирає особливого значіння, бо воно малює нам стан перед сотворенням

Як уявляли собі старинні люди землю?

Лише найбільші філософи старини догадували ся, що наша земля є куліста, подібно як тисячі і мільйони инших планет у всесвіті. Загал думав, що наша земля є великим кружком, який плаває на великїм океані. На землі люди побудували оселі і величаві будівлі, а навколо того земного кружка можна плавати кораблями. В океані живуть великі морські риби, але чим дальше від берега тим небезпечнїйше запускати ся на широке море, бо там... далеко-далеко живуть в морю страшнї чудовища — як великанські вужі і смоки, що можуть проковтнути цілий корабель разом з усею залогою всїм добром... Так вірили колись бідні люди, та нині наука й людськїй досвід розвіяли безповоротно темні мракї колишніх людських пересудів.

Повисшій образок взятий з старинного орієнтального (східного) рукопису Агмада Туського, зложеного лїт тому 800.

сьвіта. Очевидно той, що писав оповідання, розумів діло так, що Бог творячи сьвіт застав уже щось готове, а з того витворив своєю силою те, що ми бачимо. Отже щож таке було перед сотворенням сьвіта?

У Куліша читаєте, в зач. 2, що "земля була пуста й пустошня" — слова зовсім неясні, бо не знати, чим ріжнить ся "пустий" від "пустошного." І мій переклад не о много лїпший; він передає

дослівно грецький переклад відповідного гебрійського слова. Греки не можучи в своїй мові знайти нічого відповіднішого, поклали тут слова: "аоратос кай акатаскеуастос", що я й передаю дословно по нашому. Але все се зовсім не передає того, що стоїть у жидівським тексті; там стоїть таке слово, яке в тім місці лише раз являється в усім жидівським письменстві і якого до недавнього часу не вміли гаразд пояснити і тільки на здогад описували його значіння.

В жидівським тексті каже ся: "і коли земля була Тогу-ва-богу". Як сказано, се слово з жидівської мови годі було пояснити. Перекладачі та товмачі старали ся відгадати його значіння, пояснювали його відповідно до своїх здогадів, хоча по мойму, ліпше було би по prostu лишити се слово без перекладу. Греки, наткнувшись на се темне слово згадали свої національні перекази про початок сьвіта, де говорить ся, що з самого початку був так званий Хаос – якась безодня, в якій безладно уносили ся складові частини пізнішого сьвіта. З того Хаоса бог часу Хронос творить сьвіт. Отже сей свій погляд вони підсунули під гебрійське Тогу-ва-богу і сказали, що земля була ще невидима і не впорядкована, себто поєдинчі її частини безладно, в суміш літали серед безодні".

Що сей погляд зовсім не передає значіння гебрійського Тогу-ва-богу, на се вказують зараз дальші слова того самого зачало про те, що "дух божий сидів на водах", бо з тих слів виходить, що вже тоді були води, значить, мусіло бути щось таке, на чім опирали ся ті води, принайменше повітря. Одним словом, зараз тут у зач. 2 натикаємо ся на першу майже непоборну трудність, на темне слово Тогу-ва-богу, що має нам малювати стан річий перед сотворенням сьвіта. Не можучи ані у Жидів ані у Греків знайти відповідного пояснення сього слова, ми мусимо на разі лишити сю загадку нерозв'язаною, і підемо далі.

Але те саме зач. 2 має ще пару таких загадок. Зараз друга частина речення, у Куліша передана словами "і темрява лежала над безоднею", виглядає в жидівським тексті зовсім не так просто. Що таке безодня? По нашому розумінню се може бути пустий простір або велика глибина заповнена водою. В жидівським, однак тут стоїть друге загадкове слово: Тегом. Греки перекла-

дають його словом абиссос, але те слово значить троха не те, що наша безодня, воно значить тільки водяну глибину, море. Але в гебрійській мові на означення моря є инше слово, а Тегом ужито лише тут у отьому оповіданню. Що й тут воно значить море, се певна річ, се потверджують зараз дальші слова про те, що на водах тої Тегом (слово в гебр. жіночого рода) сидів дух божий. Із значіння всього зачала виходить, що мова тут не про звичайне море, а про той первісний океан, який покривав усю землю. Але чому він називається Тегом і що властиво значить се слово? Се знов загадка, якої на основі самої гебрійської мови годі пояснити і якої пояснення ми знов мусимо лишити собі на пізнійше.

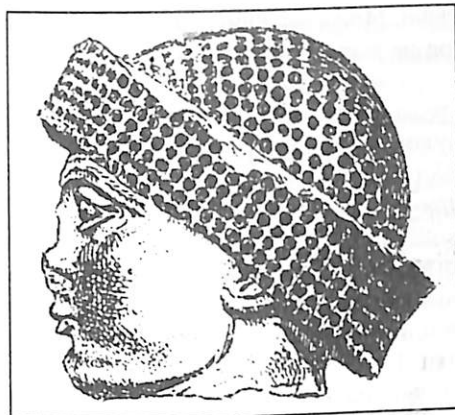
І ще одну загадку задає нам се коротеньке зачало: "дух божий сидів на водах". Що се за дух божий? Чи се те саме, що Бог? Коли те саме, то чому названо його иншою назвою і то власне знов таким словом, що приходить лише раз у сьому місці? Се слово по гебрійськи звучить: "Ріх" і жидівські рабини толкують його: божя сила, божя істота, божє вітхненне, отже не сам Бог, а якийсь його вплив. І що значить, що ся "Ріх" (знов слово в гебрійським жіночого рода!) сиділа на водах? Куліш має тут "ширяв" – слово зовсім неясного значіння; инші перекладачі люблять класти тут слово літав, уносив ся над водами. Але все се є мовильні поправки; гебрійський текст має і тут таке слово, яке при инших нагодах уживається на означення того, як птах сидить на яйцях і вигріває їх (порівняй Мойсеева книга пята, гл. 32, зач. 11, у Куліша стор. 204; на жаль ціле те зачало, у Куліша перекладене зовсім фальшиво, так що не дає ніякого значіння!). Очевидно маємо тут слід такого поняття, що той, хто писав ті слова в зач. 2, уявляв собі божу Ріх як птицю, що сидить на водах первісного океана (Тегом) і вигріває те яйце, з якого мав повстати сьвіт. Таке поняття про початок сьвіта стрічаємо у ріжних народів, а особливо у Єгиптян та Фенікійців. найблизших сусідів Жидів; було-б зовсім не диво, як би воно було й у і Жидів. Та натуральна річ, що се оповідання не могло знайти ласки у тих книжників, які пізнійше укладали отсю книгу; його викинено і з нього полишив ся лиш отсей невеличкий слід. Замість тої божої Ріх, що вигріває сьвіт із води Тегом, у зач. 3 виступає инша творча сила – слово божє.

Варто ще сказати пару слів про ту твердь небесну, яку буцім то сотворив Бог на початку другого дня. Той, що писав ті слова, має очевидно на думці те синє склепінне, яке ми й доси називаємо "небом", і вірив разом зі всіма старинними людьми і з теперішніми дикунами, що се справді таке склепінне з якогось твердого кришталю, настобурчене мов великий дзвін на землю, яка видавала ся йому плоским тарелем. Нині ми знаємо не з ніякої книги, але з простого, щоденного досвіду, що земля зовсім не плоский таріль, а те синє над нею зовсім не ніяка твердь, а рідке повітря, яке зрештою лише нашому оку до певної висоти видаєть ся синім, а висше, де повітря не стає, воно зовсім темне. Отже й тут маємо очевидно не ніяку обяву божу, не відкрите якоїсь великої правди, а вислів дитячої віри недосвідного чоловіка, який брав на віру те, що бачив очима, не пробуючи сконтролювати сього іншими способами.

Також не зовсім ясні будуть для теперішнього читача слова 6-го зачала про те, що Бог розділив води на дві половини, одну половину над твердю, а другу під твердю. І тут треба пригадати старе вірування давніх і многих теперішних нецивілізованих народів, що над тим синім небесним склепінням є велика вода, море не менше від того, що маємо на землі.¹⁰⁾ В склепінню ніби то пророблені декуди вікна і заставки, і коли Бог захоче, велить окремим ангелам, що приставлені до тих заставок, відчиняти їх і пускати на землю дощ. Той сам жидівський письменник, що писав отее оповідання про сотворенне сьвіта, троха далі, говорячи про потопу сьвіта, каже виразно (глава VII, зач. 11), що "відкрили ся жерела глубини землі, і вікна небесні повідчинювали ся" і почав лити великий дощ. Розумієть ся, що й сей погляд супроти теперішньої науки не має ніякої вартости і мусить уважатися чисто дитинячим, а не виявою якоїсь божої премудрости.

¹⁰⁾ Про усе це читай цінну книгу Люкаса під заголовком: Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Voelker, 1893.

А також: Prof. Jensen: Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen (шестий том в Шредера: Keilinschriftliche Bibliothek, 1900.)

Сумерсько-аккадський тип 4.500 літ перед нами.

IV.

ТЕ САМЕ ОПОВІДАННЄ В СЬВІТЛІ НАУКИ.

Цілу стирту паперу списали оборонці правовірности, щоб вияснити отее жидівське оповідання про сотворенне сьвіта згідно зі здобутками новійшої науки і віднайти в ньому глибоку мудрість, яка на тисячі літ перед новійшою наукою провиджувала всю правду, але висловила її так неясно та образowo, що люди тисячі літ вичитували з тих слів щось зовсім противне. Не треба й говорити, що така оборона божеського походження сеї повісти далеко гірша від простого заперечення. Бо коли той, хто писав першу главу книги Битія, справді знав, як творило ся небо і земля і все живе на землі, то виявляєть ся питання, на що він писав про се так неясно, що тисячі літ люди не могли розуміти його? Коли справді Бог вітхнув того письменника і диктував йому ті слова, то яку ціль міг мати Бог дурячи людей? А коли справді Бог хотів укрити перед людьми тайни початків неба й землі, то яким же способом позволив їм по стільких і стільких тисячах ліг дійти до правди, і то не при помочи диктованих ним самим слів, а власне на перекір тим словам. Одним словом, щоб виправдити давніх попів та рабів, що з різних байок, оповідань та вірувань

склеїли так звані Мойсееві книги, новочасні богослови та оборонці правовіри не вагають ся ставити самого Бога в дуже непочеснім сьвітї

Тай гляньте лише, як можна погодити те оповідання не то з новочасною наукою, але з простим хлопським розумом! Творення ділиться на шість днів – смого дня Бог спочиває. Очевидно се було писано вже в таку пору, коли люди ділили час на тижні і мали встанову один день у тижні спочивати, ту свою людську встанову вони спокійнісінько переносять на Бога і ніби то його прикладом усв'ячують свою встанову шабасовання. Ті шість днів у повісті виразно відрізняють ся один від одного був вечір і ранок, перший день Ми тепер сказали би був ранок і вечір, але у жидів, як може знаєте, день починаєть ся з заходом сонця, отже субота в п'ятницю вечір і т. д. Очевидно, що по жидівському розумінню й при творенні сьвіта обсервував ся сей жидівський звичай — зовсім дитиняче міркування, бо й дитина вірить, що те, що довкола неї, все було і буде так само.

Глядіть далі! Першого дня Бог не творить нічого більше, тільки творить сьвітло і відділює пытьму від сьвітла, немов би се були якісь два окремі тіла, що можуть часом помішати ся! І певно давні Жиди й вірили в те, але ми тепер знаємо, що ані п'ятьма, ані сьвітло не є жадні окремі тіла, тільки сильніший або слабший рух дрібнесеньких частин матерії, що заповняє весь сьвіт. Ми знаємо тепер, що коли раз була в сьвітї матерія, то вже сьвітла не треба було окремо творити, бо виконуючи рух та матерія мусіла сьвітити ся.

Далі бачимо, що хоча Бог першого дня творить сьвітло, але проте перший, другий і третій день минає, а на небі нема ані сонця, ані місяця, ані зір. Вони призначені на те, щоби панувати над днем і нічю, самі появляють ся аж четвертого дня і що ще цікавіше, вони появляють ся аж тоді, коли вже сотворене не тільки небо, але й земля, коли на тій землі є суша, а на тій суші виростає зелень, стоять дерева, що мають у собі плоди й насіння. Сказати таку річ новочасному чоловікови, який докладно знає, що без сонця не може появи́ти ся ані суша ані тим менше рости́нне життя, то він признає се за крайню нісенітницю.

Коли вірити рабінському оповіданню з першої глави Битія,

то сьвітло старше від неба, небо старше від сонця, а навіть трави, дерева та всякі рослини були швидше, ніж сонце, місяць і зорі. Далі день і ніч були швидше, ніж сонце й місяць. Далі птахи в повітрі появи́ли ся швидше, ніж червяки на землі. Далі Бог сотворив відразу окремо "худобу", себто громаду домашніх звірів, а окремо дичину; значить, "худоба" була на сьвітї швидше, ніж чоловік. Усе се з погляду новочасного природника тай усякого розумного чоловіка не то, що не жадна Богом обявлена правда, а прості нісенітницї. Все те поясняєть ся хіба тим, що оповідання писав якийсь рабін, що ніколи, як то у нас кажуть, "не бачив, як сонечко сходить", сидів дні й ночі в своїй цюпі над старими книгами і пыльнував лише над тим, аби старі оповідання, пісні, казки зібрати в одну купу, с'як чи так склеїти в одну цілість і поділити на шість день, щоб доконче на свій сьвятий шабас лишити прогалину.

Ми ще в дальшій оповіданню повернемо ся до деяких дрібниць сеї повісті, а тепер поглянемо ще троха ближе на зач. 26—30, де говорить ся про сотворення людей.

Тут наперед усього впадає в очі ріжниця в способі творення. Всі інші річі й явища творить Бог одним словом, а забираючи ся до творення чоловіка він зразу немов радить ся з кимось, викладає свій план: "Сотворимо чоловіка на наш образ і подобу".

З ким-же то радить ся Бог?

Новіші християнські богослови бачуть у тім місці найстаріший старозавітний п'ятяк на віру в сьвяту Трійцю! Нема що й казати, що такої віри у старих Жидів не було, і що власне ся віра, коли вона зародила ся у християн, була в очах Жидів предметом найбільшого обридження і причиною найтяжшої ворожнечі супроти християн. Річ поясняєть ся далеко простіше, коли поглянемо на старий Жидівський текст: у цілім тім оповіданню Бог називаєть ся Ельогім, а се є, як ми вже заявили, число множне від слова Ель, бог. Отже в цілім оповіданню виступає і ділає не один Ель, а більше їх. Як міг рабін, що певно вірив у одного Бога, написати або хоч пропустити таке оповідання в своєнє книжку? Се пояснювали всяко, та найправдоподібніше поясненне таке, що рабіни знайшовши в старих записках повісті з назвою Ельогім, утворили собі такий погляд, що Бога, одного Бога, на-

Вавилонський бог Небо.

Статуя найдена в Німруд, тепер в Брітїш Мюзіум в Лондоні.

живано таким іменем аж до часу Мойсея, доки Бог не виявив йому свого властивого імени Ягве. От тим то й самі рабини, складаючи по старшим взірцям деякі оповідання, як ось і отсе про сотворення світа, вживали тут сеї ніби то старшої назви Ельогім. Але що ся назва Ельогім не була старшою назвою Бога, се бачимо зараз у дальших рядках другої глави книги Битія, в другім, відміннім оповіданню про сотворення світа і про рай, де Бог уже називається Ягве. Що ся назва Ельогім не була первісною назвою одного Бога, але що справді тут була мова про многих богів, се бачимо з отсього оповідання про сотворення чоловіка, з отсього натяку на якусь нараду богів (Елів) перед сотворенням чоловіка; потвердження сього погляду побачимо далі, коли дійдемо до роздівлювання тої старовавилонської **поєми про сотворення світа**, яка без сумніву послужила головним взірцем для отсього жидівського оповідання.

Варто зазначити тут ще одну цікаву річ. У зач. 27 говорить ся виразно, що Бог сотворив відразу пару людей, мужа й жінку. Отже сей оповідач нічого не знає про те, що з разу був сотворений сам мужчина, а потім із його ребра була сотворена жінка. Так само в зач. 28, де Бог велить тим першим людям плодити ся і множити ся, і з того, що зараз потім сей оповідач переходить до вичислювання потомства тих перших людей (диви гл. V, зач. 1, 2) і ще раз з натиском повторяє свої слова з гл. I, зач. 27: "Коли Бог (Ельогім) сотворив Адама, зробив його на образ Ельогім; сотворив їх як мужа й жінку; і благословив їх і дав їм імя "чоловік" тоді коли були сотворені" — з сього бачимо виразно, що сей оповідач не міг оповідати повісти про сотворення Адама окремо від Еви, про їх побут у раю і про їх первородний гріх. Навпаки, з того натиску, з яким він два рази повторяє свої слова про спільне, рівночасне сотворення мужа й жінки, можна би догадувати ся, що він знав оповідання про рай і первородний гріх, але вважав його байкою, якій не слід вірити.

Чи с'як чи так, то все таки ми бачимо тут, зараз на початку книги Битія, дуже виразно ті шви, якими пізнійші руки зшивали і склеювали до купи кавалочки оповідань, що первісно були складані окремо, а навіть подекуди перечили одно одному.¹¹⁾

¹¹⁾ Цінне зіставлення літератури й інтересну полеміку в користь старих поглядів найдете в книзі:

James Orr, D. D.: The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism. — London 1908, p. p. 193—239.

Чудовища.

“Люди з головами на грудях”, — один з многих чудернацьких видумок старинних людей.

Райське дерево.
(The Tree of Life.)

Казка про “райське дерево” або про “дерево життя”, або ще инакше “дерево, що дає знаття доброго й лихого”, була дуже поширена серед старинних Вавилонян. Свідчать про се численні вавилонсько-асирійські різьби, на яких ся правдива казка зображена в найріжнородийшій спосіб.

V. ДРУГЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЄ ПРО СОТВОРЕННЄ СЪВІТА

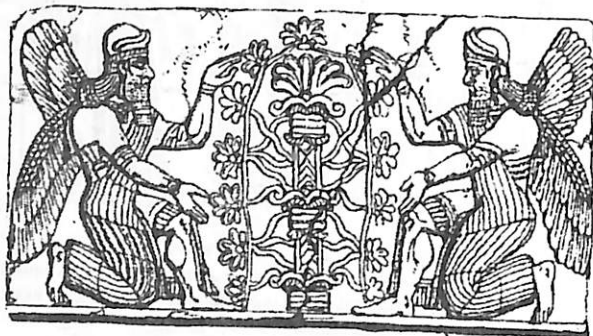
Перейдемо тепер до другого оповідання про сотвореннє сьвіта, що в тій самій книзі “Битія” покладене безпосереднє за першим, тим, яке ми отсе розібрали. Ось що читаємо там:

Глава II. Зач. 4 (друга половина): В часі, коли Ягве (Бог) сотворив землю і небо,
5. коли ще не було корчів на землі і не повиростало ніяке зіле, бо Ягве (Бог) не спускав дожджу на землю і не було людей, щоб обробляли землю —
6. але залива вибухла з землі і напоїла всю площу поля —
7. тоді утворив Ягве (Бог) чоловіка з пороку з землі, і вдунув йому дух жити в піздрі; так став ся чоловік живою істотою.
8. Тоді насадив Ягве (Бог) сад у Едені, далеко на сході, і посадив туди чоловіка, якого утворив.

9. Тоді велїв Ягве (Бог) вирости з землі всякому дереву пиш-
ному на вид і приємному до їди, і дереву житя по середині саду,
і дереву пізнання добра і зла.

II

Райське дерево.

Зрозуміло кожному, що уява старинних Вавилонян веліла беречи "рай-
ського дерева" ріжним ангелам - херовимам. Подібно і в жидівській казці про
"райське дерево" яку Жида живцем перейняли від Вавилонян, говорить ся "І ви-
гнав бог з раю (Едену) чоловіка. І поставив на востоці за садом Еденом херовимів
з поломяними голими мечами обертасами (!) стерегти дорогу до животового
древа". (Перва книга Мойсея, 3,4).

10. І ріка починаєть ся в Едені, що напоює сад; вона ділить ся
потім на чотири відноги:
11. перша називаєть ся Пішон; се та, що обливає край Хавілу, де
знаходить ся золото;
12. а золото того краю коштовне; там трапляєть ся також "бедо-
ляг" (пахуча живиця) і камінь шогам.
13. Друга ріка називаєть ся Гігон; се та, що обливає всю країну
Куш.
14. Третя ріка називаєть ся Гіддекель (Тигр); се та, що пливе на
схід від Ашшура. Четверта ріка, се Перат (Евфрат).
15. Тоді взяв Ягве (Бог) чоловіка і посадив його до саду Едена,
щоб управляв і беріг його.

III

Райське дерево.

Крилаті херувими перед "деревом житя" з старовавилонської печатки.
(W.H. Ward: Cylinders and Other Ancient Seals in the Library of J. Pierpont
Morgan, N.Y., 1909, N. 159.

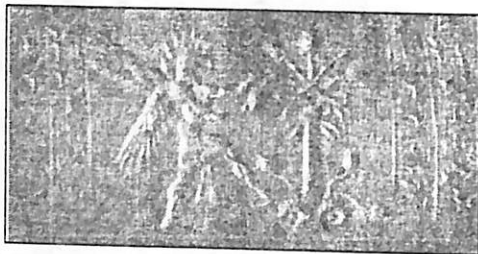
16. Тоді дав Ягве (Бог) чоловікови наказ: "Із усіх дерев саду
можеш їсти скільки хочеш;
17. але з дерева пізнання добра і зла, з того не можеш їсти; бо в
той день, коли з'їси з нього, мусиш умерти на смерть."
18. Потім мовив Ягве (Бог): "Не добре, щоб чоловік був сам
один; добуду йому істоту, щоб допомагала йому, і була відпо-
відно до нього".
19. Так утворив Ягве (Бог) далі з землі всяку звірину полеву і
всіх птахів небесних і привів їх до чоловіка, щоб побачити, що
він скаже на се; і що чоловік скаже до них, саме так мали вони
називати ся.
20. Так сказав чоловік назви всім скотам і птахам небесним і
всій полевій звірині. Але для чоловіка не знайшов між ними
істоти, що моглаб допомагати йому і бути відповідна до нього.
21. Тоді напустив Ягве (Бог) дивовижний сон на чоловіка, так
що він заснув; тоді взяв із нього одно з його ребер і заповнив
прогалину мясом.
22. А з ребра, що виняв із чоловіка, збудував Ягве (Бог) жінку і
привів її тоді до чоловіка.
23. І промовив чоловік: "Отеє нарешті кість із моєї кости і тіло
з мого тіла; ся звати меть ся жоною, бо вона взята з мужа".

24. Тому покидає чоловік батька й матір і пристає до жінки, так що обоє роблять ся одним тілом.

25. А обоє, чоловік і жінка, були голі й не стидали ся.

IV

Райське дерево.

Крилатий демон зриває з райського дерева "заказаний" овоч.
Рисунок з старинної вавилонської печатки.

Як бачите, маємо тут зовсім відмінний образ сотворення сьвіта і зовсім інше оповідання.

Перша річ, що вражає нас тут і чого не знайдете в інших перекладах, се подвійна назва Бога: Ягве і Бог (Ельогім); так стоїть у тих місцях у жидівським письмі. Очевидно первісне стояло тут само імя Ягве, але той, хто приклеїв се оповідання до першого або перше до отсього, силував ся замазати ту ріжницю і не вагаючи ся викинути сьвяте імя Ягве, підписував до нього скрізь своє улюблене Ельогім; тому се друге імя, перекладене по нашому, ми поклали скрізь у скобках.

Друга річ, яка мусить кинути ся в очи кождому, хто уважно прочитає отее оповідання і порівняє його з попереднім, се їх цілковита незгідність і суперечність. Візьміть дрібницю: в першій оповіданню творить Бог небо і землю, в другій землю і небо. Про творення неба одначе в тім другій оповіданню не сказано далі ані слова; можливо, що той хто склеював оба оповідання до купи, викреслив тут кілька зачал. Далі: в першій оповіданню земля на початку покрита водами і творення починаєть ся від того, що Бог

розділює води і з під них показуєть ся суша. Тут натомість земля, з початку суха, не покрита ані корчами ані зїлем, і творення починаєть ся від того, що з нутра землі вибухає вода. І напоює землю. Виглядає зовсім так, як коли би перше оповідання було зложено в краю многоводнім, мокрім, який часто заливають води, а друге в краю сухім, випаленім сонцем, де вода, дощ являють ся першим услівем життя.

В першій оповіданню ми бачили, що акт сотворення ділив ся на сім день і ночий — друге оповідання не знає того зовсім.

У першій оповіданню сотворені були насамперед звірі, рослини, а потім чоловік; тут навпаки, Ягве творить насамперед чоловіка, а потому звірів.

У першій оповіданню Бог творить відразу пару людей і благословить їх, щоб плодили ся і множили ся; тут Ягве творить зразу самого чоловіка, потім усіх звірів, а нарешті жінку, і замість благословенства дає їм заповідь загрожену страшним проклятем (карою смерти).

Здаєть ся, не можна й здумати собі двох оповідань про ту саму річ, у яких би в так немногих словах була на кождім пункті така повна та явна суперечність, як між оповіданнями про сотворення сьвіта, оповіданнями мов на сьміх склеєними в одну цілість. Тут зараз видно добру пробу на те, що було сказано вище, що ціла книга Битія не могла бути написана одним чоловіком, але була склеєна з різних, первісне зовсім окремо списуваних оповідань, і то в такім часі, коли суперечности тих оповідань уже не відчували ся виразно, а самі оповідання вважали ся шановними пам'ятками старовини, з якої не випадає що будь уривати або перемінювати.

І в отьому оповіданню маємо деякі темні місця, яких толкування не все буває однакове. Коли поглянете до Кулішового перекладу, то побачите там на початку сього оповідання щось подібне, як на початку першого оповідання: зач. 4 (друга половина) і 5 творять одно речення, зач. 6 знов одно окреме, а зач. 7 знов окреме; тимчасом у гебрійським тексті всі чотири зачала творять одно речення. По перекладу Куліша виходить, що акт сотворення доконуєть ся ще в зач. 4. у другій половині, а потім Ягве немов

помалу викінчує своє твориво; з гебрейського тексту виходить, що в зач. 4,5 і бмалюєть ся стан світа перед творенням, а творча діяльність Ягве починаєть ся аж у зач. 7, сотворенням чоловіка.

Особливо цікаве тут зачало 6, де говорить ся про ріку, що вихула з сухої землі і напоїла землю. Куліш, як бачите, толкує се зачало зовсім інакше: "Виходила імла з землі і напувала всю верховину на суходолі". Лишаючи на боці слово "верховину", невідповідне тут, бо значить що иныше, ніж у нас розуміють під сим словом (Куліш хотів сказати: поверхню, а слово значить у нас гори), ми звернемо увагу тільки на ту "імлу", яка буцімто напувала землю. В гебрейським тексті тут стоїть слово, яке лиш раз у тім місці зустрічаєть ся — "ед". Для поняття "імла" гебрейська мова має инше слово. Навпаки, сей "ед" виразно відріжняєть ся від дожджу, який спускає Ягве на землю і про який була мова в зач. 5. Із усього оповідання виходить, що сей "ед" було щось таке, чого не сотворив Ягве, що було перед сотворенням. Тільки пізнійше рабини-талмудисти підсунули йому толковання: хмара, — толковання зовсім хибне, бо ж анї хмара без дожджу, анї імла не в силі напоїти землю.

Ще пару слів про чотири ріки, що буцімто випливають із Едена ¹²⁾. Опираючи ся на зач. 10—14 сеї глави люди довгі віки старали ся віднайти місце, де лежав рай, поки нарешті не переконали ся, що таке пошукування не веде ні до чого. Тільки дві ріки, названі в сьому оповіданні, плывуть і доси: Гіддекель, по вавилонськи Ідеклят, по бактрійанськи Тігра, по грецьки Тігріс, і Перат по вавилонськи Пуратту, по грецьки Евфарт. Обі ті ріки справді випливають із одної гори, плинуть з разу в ріжних напрямках, потім рівнобіжне, і сходять ся нарешті до купи в самім устюдо моря. Та при їх жерелах даремно було би шукати двох иньших рік названих у письмі сьвятім, а також країв Гавіля і Куш. Гавіля в иньших місцях і писаннях, се назва Арабії, відки до Жидів доходило найліпше золото, а Куш, се Етіопія, край положений у Африці, на південь від Єгипту. Як бачимо, геогра-

фічне знання того, хто писав отсю повість, було дуже недокладне і бачити в такому баламуцтві якусь Богом об'явлену правду, твердити, що підчас потопу світа ріки Пішон і Гігон шезли, а краї перемінили ся, нема ніякої підстави ¹³⁾.

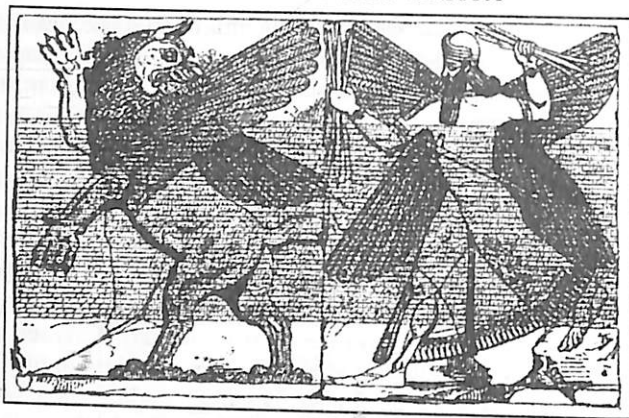
¹³⁾ При читанню сього уступа приглядайте ся пильно нашій мапі.

Вавилонсько-ассирійський жовнір
перепливає ріку на козячій мішці надутім воздухом.

¹²⁾ Про Еден, місце біблійного раю, читай:

Jastrow: Aspects of Belief and Practice in Babylonia and Assyria, 1911.

Боротьба бога Мардуна (Меродаха) з Тіямат.

VI. ІНУМА ІЛІШ або

Старо-авілонське Оповідання про Сотворенне сьвіта.

Уже давно, перед відкопаннем та відчитанням старих авілонських та асирійських писань було відомо, що у Вавилонян і Асирійців були сьвяті пісні та повісти богато де-в-чому близькі до біблійних. Півтредьста літ перед Христовим Різдвом авілонський жрець Бероз (по грецьки Берозос) написав був докладну книгу про Вавилон, у якій особливо розповідав про авілонську релігію, і подав також в перекладі на грецьку мову авілонське оповідання та пісні про сотворенне сьвіта. На жаль, Берозова книга не дійшла до наших часів; із неї заховали ся лише невеличкі викирки, які наводили в своїх писаннях інші, пізніші письменники. Особливо славний філософ Дамасцій у своїй книзі "De primis principiiis" (про перші початки) ¹⁴⁾ заховав нам ось яке оповідання:

"Вавилоняни переходять мовчанням (ніби то: не вияснюють зовсім) початок усіх річий, але приймають дві первісні сили: Тауте

і Апасон, роблячи Апасона мужем Тауте, а сю називаючи матір'ю богів, її одинокий син — Мойміс, у якому я бачу духовий образ усього сьвіта, що повстав із обох первісних сил. Далі з них повстало нове покоління: Ляхе і Ляхос, а потім третє — Кіссаре і Ассорос. Від сих потім трое: Амос, Іліль і Аос. Син Аоса і Дауке був Бель, у якому вони бачуть творця усього сьвіта."

Довгий час не знали вчені, що зробити з тим оповіданням, чи вважати його правдивим, чи може пустою видумкою пізніх письменників. Аж у XIX віці, коли почали розкопувати старі руїни Вавилону, Нініве та інших міст передньої Азії, коли повіднали в руїнах дуже стародавні письма (на 2 й 4 тисячі літ перед Христом) і навчили ся відчитувати та толкувати їх, вияснили ся також оповідання Бероза та Дамасція. Між іншими працями пам'ятками письменства віднайдено також цілу авілонську поему про сотворенне сьвіта, списану на сімох глиняних табличках стародавним, так званим клиновим письмом ¹⁵⁾. Правда, ті таблички, що довгі тисячі літ лежали в землі під руїнами палати

¹⁴⁾ Докладно: *questiones de primis* (Питання про перші початки (ed. J. Корр, Франкфурт н. М. 1826, стр. 384).

Ще докладніше: — Берозове оповідання заховалось посередно через Олександра Полігістора з Мілету (жив яких 80 літ перед Христовим Різдвом) і згаданого Дамаскіоса (або Дамасція), що був останнім учителем неоплатонської філософії в Афинах аж до закриття Академії цісарем Юстиніаном 529 р.

Переклад на англійську мову знайдете в: **Cory, Ancient Fragment**, p. 58, i **Zimmern**, *Keilinschriften und das alte Testament*, pp. 488. seq.

Грецький текст знайдете перепечатаний в: **L. W. King**, *The seven Tables of Creation*, London, 1902, т. 1 стр. XXXIII, i XLV. (Оповідання Олександра Полігістора наведене Евзевієм в першій книзі його "Хронікон").

Вкінці годить ся справити, що проф. Ястров ідентифікував атенського Дамаскіоса, що жив в шестому столітті до Христового Різдва, а Ніколаосом з Дамаску, грецьким істориком, що жив в другій половині першого століття до Христового Різдва. — Пор.: *Jastrow*, op. cit., стр. 85. — Належить одначе зазначити, що Ніколаос з Дамаску написав 144 книг Всесвітньої Історії, яку почав іменню історією Вавилонії і Асирії.

¹⁵⁾ Видав згадану поему в старавілонській мові і в англійському перекладі славний англійський вчений **L. W. King** в двох томах під заголовком *The seven Tables of Creation or the babylonian and assyrian legends concerning the creation of the World and of mankind*. Vol. I. — II. London, 1902 (Luzac's Semitic Text and Translation Series, Vol. XII & XIII).

ассирійського царя Ассурбаніпаля, віднайшли ся потовчені і сильно ушкоджені; багато слів і віршів пропало, з інших лишили ся хіба шматочки; та все таки з того, що лишило ся і відчитано доси, можна мати досить повний образ того, як виглядала ціла поема. По її початкових словах її називають у науці "Інума ілліш".

Подаю тут у перекладі важніші місця тої поеми, в якій крім її уривковості доси ще багато не вияснено:

Перша табличка.

1. Коли в горі не звало ся ще небо,
2. земля в низу не мала ще імення;
3. коли Апсу, найперший, що їх сплотив,
4. і хаос Тіямат, мати їх обоїх,
5. змішали свої води до купи;
6. і поле ще не утворило ся, ані лугів не було видно,
7. коли з богів ніхто іде не почав ся,
8. ніхто не мав імення, доля не судила ся,
9. тоді були утворені боги, у самому (небі),
10. повстали перші Лягму й Лягаму (...)
11. Віки минули (...)
12. Тоді були утворені Аншар і Кішар ¹⁶⁾, а над ними (...)

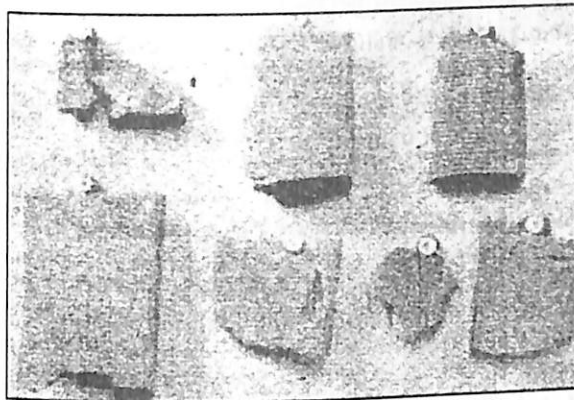
Дальша частина таблички викришена так, що крім кількох розрізнених слів не можна відчитати нічого. Та вже сей початок цікавий для нас тим, що potwierджує оповідання Дамасція і дає можливість віднайти вавилонські імена названих ним божищ, та їх значіння. І так Дамасцієва Тауте, се очевидно Тіямат, "прамати" всіх річій і zarazом вода; її муж, "найперший, що сплотив усе", Дамасціїв Апасон, по вавилонськи називається Апасу, і також значить первісне море, океан. Але назва Тіямат — се не що инше, як та Тегом, та первісна вода, яку ми бачили в жидівськiм біблійнім оповіданню. В Біблії вона стоїть як щось неясне, один-

При писанню своєї розвідки пок. Ів. Франко згаданого знаменитого твору не мав під руками.

Старша література до 1902 р. зібрана докладно в передмові вгаданого твору Kinga.

¹⁶⁾ King, op. cit., том. I. стр. 3-5.

Сім Таблиць Сотворення. (The Seven Tables of Creation).

"It is undoubtedly the most important find dealing with Babylonian religion that has as yet come to light." — Myths and Legends of Babylonia and Assyria by Lewis Spence F. R. A. L, London, 1916., p. 71.

Найдені в румовищу славної бібліотеки царя Ассурбаніпаля в Нініве, а тепер в Бритиш Мюзіум.

однісінький раз, як позичка з далекої чужини; тут у вавилонській поемі про ту Тіямат говорить ся багато, описується її докладно, — так і видно, що не Вавилонець узяв її з Біблії, де про неї крім не виразної згадки її назви не знають нічого і сiнько але той, хто писав біблійне оповідання, чув видно якийсь неясний відгук вавилонської поеми і втягнув його в свою повість.

В тім першiм уривку першої таблички не згадується нічого про первородного і єдиного сина Апсу й Тіямат, якого Дамасцій називає Мойміс, а вавилонська поема далі Мумму; в знищених уступах говорило ся очевидно про утворення дальших богів. На обороті тої самої таблички маємо вже шматочки дальшого оповідання, як найстарші, первісні боги; Апсу й Тіямат і їх син Мум-

му сердять ся на молодших, що силкують ся забрати власть у свої руки ¹⁷⁾.

35. Апсу відкрив свої уста й мовив,

36. рік слово до величньої Тіямат.

37. "Що духу переплутаю їх шлях,

39. і знівечу їх дорогу.

40. Нехай затихне голос їх і горе їм буде".

41. Коли Тіямат почула се,

42. кинула проклятем і мовила:

45. "Що духу вирушимо проти них,

46. Щоб їх шлях був непрохідний!"

47. Відповів Мумму до батька свого Апсу,

48. згодив ся поглушній на його раду:

49. "Нумо, розвідаймо їх дорогу!

50. швидко вона заплутаєть ся, стане як ніч!

51. Коли почув се Апсу, засяло лице його,

52. бо думав лихо богам, своїм первородним.

53. Як лев розсердив ся, як...

54. його коліна тремтять, голова хитаєть ся

55. від зла, яке надумали своїм первородним¹⁸⁾.

На третім стовпці тої першої таблички, дуже знівеченім, говорить ся про те, як Тіямат готуєть ся до бою з богами, творить одинацять страшилищ — ящірок, драконів, велетнів, скажених псів, гадюк, чоловіко-скорпіонів і кладе над ними начальника Кінгу:

І дала йому таблички судьби, і поклала їх йому на груди.

17) Порівняй:

Skinner: Genesis, стр. 16, 2.

Driver: Genesis, стр. 28.

King, The seven Tables of Creation, стр. XLIV seq.

Jastrow, Hebrew and Babilinian traditions, стр. 106—107.

18) Повисші стрічки не годять ся в подобицях з перекладом згаданого англійського ученого Кінга, та ми лишаємо їх в оригінальному виді, так як нам Франковий переклад видаєть ся кращим від англійського.

Пор.: **King,** op. cit., том. I. стр. 7—11.

Старовавилонський "ангел".
(Різба з Куюнджік, після Леярда).

138. "На, і нехай твій суд незмінний буде,
що вийде з твоїх уст, най стоїть міцно" ¹⁹⁾.

Друга табличка.

Про сі приготування чує Аншар і кличе свого сина Ану.
Він зразу радить йому поспробувати переговорів:

73. "Мій сину, Ану, сильний і могутній,

74. великий в силі, в нападі незломний,

75. іди до неї, стань перед Тіямат,

76. най не палає так її утроба,

най її серце віддихне вільнійше.

77. Вона уперта, слухати не любить, —

78. промов до неї, най затихне трохи" ²⁰⁾.

Ану йде до домівки Тіямат, але не може розмовити ся з нею
і вертає назад. Тоді виступає представник наймолодшого поко-
ління богів, Мардук, син Еа:

? Коли почув батьківську мову Мардук,
урадувалось його серце дуже

132. й таке сказав до свого батька слово:

133. "О пане боже, доле всіх богів великих,

134. коли я маю справді як ваш местник

135. устати і подужати Тіямат

136. і вас спасти, то і всі ви ставайте довкола мене, давайте
мені долю поміж усіма вами найзначнішу!

137. Коли всі ви у божеській палаті

у радощах сидітимете вкупі,

138. нехай я сам, як лиш створю рота,

замісто вас усьому суджу долю.

139. Що я зроблю, най те без зміни буде,

що я поставлю най те не зхитнеть ся,

140. що я скажу, най буде невідкличне" ²¹⁾.

Се значить, за свою боротьбу з Тіямат Мардук, один із най-
молодших богів, жадає для себе становища найвисшого, верхов-
ного бога. Побачимо далі, яке се мало значіння.

¹⁹⁾ Ibid., стр. 21.

²⁰⁾ Ibid., стр. 31.

²¹⁾ Ibid., стр. 37.

Третя табличка.

Почувши се Аншар посилає свого післанця Гагу до найстар-
шого богів Лягму і Лягаму, найстарших після Апасу й Тіямат, і
просить у них таблиць судьби для Мардука.

125. Як Лягму й Лягаму почули се,

126. то крикнули: "Ой лишенько!" Що сталося!

127. Що там змінило ся, що вони бють ся?

128. Не розуміємо, що виробля Тіямат".

129. І підняли ся, рушили в дорогу;

130. усі великі боги, що судять долю,

131. усі пішли до Аншара на раду, заповнили весь дім його широкий,

132. і цілували одні одним лиця, і всі збирались у одну громаду.

133. І говорили, сіли до пиру,

134. і їли хліб пшеничний, пили вина.

135. і моц солодкий відминив їх думи.

136. А як уже до п'яна напили ся, як тіла їх роздуло від напою,

137. тоді найшла на них велика втома,

запаморочив хміль їх ясні мисли,

138. Тоді то Мардуку, своєму внуку і местнику вони судили
долю ²²⁾.

Боротьба бога Мардука з Тіямат. (Morgan Collection, No. 154.)

Відтиск старовавилонської печатки, що являєть ся новим свідомством вели-
кого поширення серед Вавилонян старинної казки про боротьбу прабогів з чудо-
вищами, якої відгомін стрічаємо опісля в аналогічних (подібних) казках ста-
ринних Греків, а там Жидів і християн (боротьба бога з "неслухняними" ангелами
й стручення їх до Тартару або пекла).

²²⁾ Ibid., стр. 57.

*Боротьба демонів - чортів.
(З Куноджік).*

Як бачимо — віру в чортів, і взагалі в усякі "злі духи" завдячує жидівсько-християнський світ також старинним Вавилонянам.

Четверта табличка.

Широко описується церемонія, як боги в п'янім стані роблять Мардука верховним богом, та ми пропускаємо сей опис і переходимо до того, як Мардук готується до бою з Тіямат і її військом. Боги дають йому непоборну зброю і говорять:

31. "Іди, відріж жите ти від Тіямат,
32. най кров її вітри знесуть у безвість."
33. Коли оттак боги батьки судили незмінну долю Марду-
34. ови Белю,
34. бажали ще йому в дорогу щастя.

35. Він лук зігнув, щоб був йому за зброю,
36. і спис зострив, щоб мав в руці оружє,
37. і булаву тяжку взяв у правицю,
38. повісив з боку лук і сагайдак.
39. Перед собою блискавку зробив він,
40. огнем жеручим наповнив все тіло.
41. Обставив сіти, щоб у них зловити Тіямат праматір...
42. Обставив сіти на всі штири часті,
43. щоб не могло ніщо втекти від нього,
44. на південь, північ і на схід і захід,
45. під бік її сїть поставив від усюду,
46. дар батька свого Ану.
47. І сотворив злий вітер, гурагана,
48. і бурю й слоту, четверякий вітер,
49. і вітер, що ніхто догнати не може.
50. Тих сім вітрів, що сотворив, пустив він,
51. аби розбухали Тіямат, маму.
52. Підняв господь ту бурю, свою зброю,
53. і сїв на віз, незломний твір страшний, запряг до нього четверню свою і заховстав летючі, дивні коні. З зубів їх бризка піна ідовита; вони скидати вміють і топтати, безстрашні в битві і страшні в бою...
54. Одяг господь на себе страх, погрозу,
55. і голову покрив нестерпним блиском.
56. Подався в путь, держав дорогу праву
57. туди, де мати Тіямат стояла, туди звертав лице своє.
58. В устах держав він зілля заклинання
59. і спис узяв правицею міцною.
60. Зблизився пан, поглянув бистрим оком
61. аж у нутро праматери Тіямат,
62. поглянув пильно на її любимця,
63. на того Кінгу... Як на нього глянув,
64. неї думки у нього поміщались,
65. і ум його зломався, розвязались його всі вчинки...
66. Тіямат же карку не похилила,
67. ригнула з повних уст йому зневагу:

73. "Чи то тебе боги отак шанують?
 74. Перед тобою устають, як входиш?
 Свої місця покинули почесні,
 а на твоє найнижнє поставали?"
 75. На те підняв господь велику бурю,
 76. і мовив так до лютої Тіямат:
 77. "Ти превелика, що знялась високо,
 78. що серцем загоріла ся до бою з великими богами...
 Ти прокляла своїх дітей, а моїх батьків, зненавиділа їх...
 81. Коханцем своїм ти зробила Кінгу,
 його звільнила від законів божих;
 84. богам, моїм батькам, ти зла бажала,
 їм призначила ти всю злобу.
 85. Ану тепер шикуй своє все військо,
 держи на поготові свою зброю!
 86. Стій! Я і ти поборемо ся зараз!"
 87. Коли почула ті слова Тіямат,
 88. зробила ся вона мов божевільна,
 89. мов без ума, і крикнула страшенно,
 90. аж до коріння затремтіли разом
 91. всі кости в неї. І проговорила закляте чародійське, кинула
 92. слова віщунські. Тай боги, що в битву
 готовились, закликали свою зброю.
 93. Ось виступили Тіямат-прамати
 і всевідущий між богами Мардук,
 94. до бою стали, вирвались до битви
 95. Та пан простяг свою грізну правицю
 96. і обкрутив її своєю сіттю,
 і гураган, що був за ним як служка,
 97. пустив наперед себе. Ось Тіямат
 свою пащєку розняла як могла,
 98. та він впустив до неї гурагана,
 щоб їй не міць була уста замкнути.
 99. Він обтяжив живіт її вітрами
 невтишними, що серце в ній колотять,
 100. і не дають уста її замкнутись.
 101. Тоді він спис у низ, прошиб живіт їй,

Полуденно західний вітер.

Так уявляли собі старинні Вавилоняни демона полуденно-західного вітру, що палив Вавилонію огняною спекотою, віючі з розпалених на сонцю вишин сусідньої арабської пустині. Від старовавилонського демона до жидівсько-християнського чорта, як бачимо, вже не далека дорога...
 (Бронзовий оригінал переходуєть ся в париськїм музею Лувр).

102. розтяв нутро їй, розпанахав серце,
 103. спроміг її, жите її знівечив.
 104. звалив її як труп, сам став на ньому.
 105. Оттак убивши Тіямат, привідцю,
 106. він розполошив і її все військо,

розбив їх лави; задріжали разом боги,
 що вибрали ся їй на поміч, і всі,
 що йшли її сторонниками. Вони злякались,
 рушили на втеки, тил подали, жите своє спасали;
 110. та тут вони попали ся у сіти,
 що їх обціпили — втікати годі.
 Він їх обціпив, поламав їх зброю, у сіть закинув, обмотав
 в тенета, аж своїм ревом світову безодню вони сповнили.
 Впав на їх хребти бич його гніву, і в темниці темні
 115. замкнув на віки. Одинацять творів,
 то бігли з нею, мов чортів громада,
 начинені жахом... він шнурами опутав,
 сили їх звязав, їх опір бгав собі під ноги.
 І Кінгу, що був велетень між ними,
 120. він поборов...
 і видер в нього таблиці судьбові,
 своєю запечатав їх печатю, собі за пазуху поклав їх.
 Отак зборовши і розтороживши
 всіх ворогів, противників страшних,
 125. він привернув Аншара верховладу
 і осягнув весь намір Нугдїмуда, могутній Мардук.
 На богів побитих вложив тяжкі,
 нерозривні окови, і повернув до вбитої Тіямат.
 І став господь на груди тій Тіямат,
 130. і розколов їй череп безпощадним своїм небесним
 бердишем, розрізав кроваві жили, й кров її
 віддав вітрам північним занести у безвість.
 Се бачучи батьки його зраділи,
 кричали втішно і веліли дари йому зносити.
 135. Тоді спочив господь, оглянув пильно
 той труп Тіямат, кадовб розділив,
 і сотворив із нього дивне діло.
 Він розділив його на дві частини:
 одну частину підійняв у гору,
 зробив із неї кришку — синє небо,
 засунув ретязь і поклав сторожу
 140. і наказав їм води не пускати.

Сам обійшов він небо і оглянув усі місця,
 став против океану,
 против оселі того Нугдїмуда,
 А зміривши глибину океану,
 145. побудував великий дім Ешара,
 поклав поверх небесного склепіння,
 щоб Ансу, Бель, Еа жили у ньому.²³⁾
 Із дальших табличок лишили ся дрібні шматочки. З них дові-
 дуємо ся, що на п'ятій табличці описувало ся подрібно сотворенне
 світа, а власне сонця, місяця й зьвізд. Із шостої таблички, де го-
 ворило ся іменно про сотворенне звірів і людей, знайдено поки що
 два відривки, в яких оповідаєть ся як Мардук творив людей:
 1. Почувши Мардук сю богів промову,
 2. задумав сотворити ще штучнійше.
 3. Розкрив уста, сказав до бога Еа,
 4. відкрив йому, що у нутрі надумав:
 5. "Візьму я кров, і кість я утворю.
 6. і зроблю чоловіка, щоб він був (...)
 7. сотворю чоловіка, щоб замешкав (землю),
 8. аби встановилась служба богам,
 й щоб будувались їм сьвятині.²⁴⁾
 Як бачимо отже — шеста табличка для нас найінтересніша
 іменно тим, що вона подає нам старовавилонський переказ про
 сотворенне людей. Подібність того переказу з біблійною казкою
 є очевидна.
 І так вже з перших слів шостої таблички довідуємо ся, що
 сотворенне чоловіка уважав Мардук вершком свого акту тво-
 рення, зі всім так само як і Ельогім творить перших людей в жи-
 дівській казці. Навіть нарада Ельогім перед сотворенням чоло-
 віка, про яку коротко згадує книга Битія, мала собі далеко до-
 кладнійший взірєць у вавилонській поемі. Що Мардук сотворив
 чоловіка з глини замішаної кровю, і то своєю власною кровю, се
 оповідає й Бероз говорячи, що він відрізав собі голову, своєю кро-
 вю замісив глину, і з неї сотворив чоловіка.

²³⁾ Ibid., стр. 61-77.

²⁴⁾ Ibid., стр. 87-89.

Преінтересним являєть ся в старовавилонському оповіданню причина сотворення чоловіка. І так ми довідуємо ся з шостої таблички, що Мардук вислухавши думку інших богів постановив сотворити чоловіка тому, щоб "встановилась служба богам, й щоб будувались їм святини".

Інакше й не могло бути! Як бистроумно запримічує в одному місці проф. Ястров, — Вавилоняни сотворили собі богів на свій образ, та тому й приписували їм усякі людські прикмети й потреби. Вавилонські боги мають жінок-богинь й плодять дітей. Вони є царями, але як такі вони не лише мусять мати царства, але й сотворіння, щоб їм служили, та складали жертви. Бо і який кому хосен бути богом, а не мати вірних, і святинь, в яких приносилось би жертви? З відтиля се і пішло, що діточа уява старинних Вавилонян подала причину сотворення людей "службу богам й будованне святинь".²⁵⁾

Та — як знаємо — таких самих "мудрощів" учать попи нелітних дітей по нинішній день. По думці попів чоловік ще й нині жиє лише на тє, аби "богови служив (т. є. попам усю свою кєр-вавицю давав), а по смерті царство боже собі заслужив". Зівсім так само як перед 4-6 тисячами лїт в старинній Вавилонї.

Сема табличка поеми кінчить ся величанням бога Мардука: тут знов коротко перечисляють ся його діла, поборенне Тїямат і сотворенне сьвіта з частий її трупа, а про сотворенне чоловіка кажеть ся так:

29. Той, що людий сотворив, щоб спасти їх,

30. милосерний, що годен давати жите;

31. хай живуть і не забудуть ся його слова

32. в устах чорноголових, творів рук його.²⁶⁾

Що й інші частини біблійного оповідання про сотворенне сьвіта мали собі взірці в вавилонських переказах, на се маємо доказ у однім уривку вавилонської вірші, мабуть неналежної до поеми "Інума іліш", де говорить ся ось що:

²⁵⁾ Morris Jastrow, Jr. Ph.D.: Hebrew and Babylonian Traditions, New York, 1914, стр. 83-84.

²⁶⁾ King, op. cit. pp. 97-99.

Глиняна табличка з бібліотеки царя Ассубаніпала.

Природна величина.
Містить закінченне акафісту до Божої Матері Істар,
й бібліотечний знак (печатку).

Коли всі боги зробили сей сьвіт,
збудували небо, поклали землю,
сотворили істоти з живою душею,
худобу полеву, звірів по полях — 27)

Як бачимо, навіть те розрізнення звірів від худоби, на яке ми звернули увагу при розборі першого біблійного оповідання, було вже у Вавилонян.

Старовавильонська Матір Божа Істар.

Зверніть увагу на маленького "Божю Сина" на руках богині.

Отся поема, зложена певно на пару тисяч літ перед написанням тзв. Мойсеевих книг, вводить нас у той замерклий сьвіт народних вірувань та оповідань, які принесли з собою Гебреї до Палестини і з яких помалу, протягом довгих віків, виробила ся віра в одного бога. Мойсееве Битіє стоїть, можна сказати, на другім кінці того ряду: вавильонський Мардук став уже одним Богом, біблійним Ельогім (одиничне число Ель, вавильонське Ілю, означення всякого бога). В першій жидівській оповіданню бачимо ще глухі згадки про боротьбу тих Ельогім з первісним океаном — Тіямат-Тегом, але всі подробиці тої боротьби забуті або вмісно відкинені тим, хто списував оповідання, а Ельогім творить сьвіт самим своїм словом.

Не треба однак думати, будьте би повисше старовавильонське оповідання про сотворення сьвіта було самотнім. Подібних казок знали старинні Вавилоняни більше, й кілька з них заховалося в згаданих вже нами старовавильонських табличках по нинішній день. Одно особливо старинне, старовавильонське оповідання про сотворення сьвіта, рай та потоп, відкрив недавно Др.

27) Ibid., стр. 123.

Арно Пибель в ніппурській колекції табличок, що переховують ся в Пенсильвенському Університеті. В колекції ж університетського музею в Філадельфії найшов Г. А. Бартон інтересне старовавильонське оповідання про сотворення чоловіка та про початки рільництва і культури взагалі. А дальші нахідки не виключені!

Усе те будить серед учених людей усього сьвіта незвичайне заінтересованнє й являєть ся проречистим виясненням старої загадки, чому то в старожидівських казках про сотворення сьвіта, захованих в старожидівських "сьвятых" книгах, находимо аж два, в багатьох точках противорічні собі оповідання.

Серед так великого багатства казок про сотворення сьвіта та старинного Вавилона закружлялось в голові неодного старожидівського рабана. Алеж бо й серед Жидів переходило з уст до уст чимало таких самих казок. Лише, на жаль, з них заховалося по нинішні часи дуже мало. 28)

В кождім однак разі належить зазначити, що глядячи загально — старовавильонські оповідання про сотворення сьвіта являють ся в повнім значінню слова "nature myths", з дуже блідою соспірітуальною (духовою) закраскою. Що правда — чоловік сотворений з крові і кости богів, отже й вказано, що жите походить від богів, та що чоловік стоїть вище звичайних звірів. Та вжеж призначення чоловіка дуже обмежене: він має служити богам й будувати їм святини. Се все. І се є останнє слово в поглядах вавильонсько-ассирійського сьвіта на становище чоловіка в природі. Безмежно більше духової закраски надали тим самим старинним казкам Жиди, у своїх перерібках 29).

28) Про сказане повисше гляди: згаданий твір професора Ястрова, стр. 95 і дальше, та A.J.V. XXI, 1917, pp. 571—597, і P. A. Ph. S., LV1, 1917, pp. 275—280. Jastrow, op. cit., стр. 98—99.

29) Jastrow, op. cit., p. 130—131.

*Богиня Атина в боротьбі з гігантами.
(Після старинної грецької різьби з Пергамон).*

VII.

ЖИДИ ПЕРЕЙНЯЛИ СВОЇ КАЗКИ ВІД ВАВИЛОНЯН І ИНШИХ СУСІДНИХ НАРОДІВ.

Питання про те, хто сотворив світ і хто зробив усе те, що є довкола нас, належить до найперших питань, які завдає собі людська дитиняча ще думка, і на які шукає відповіді. Розуміється, в таких справах тисячу раз легше завдати питання, як відповісти на нього. Дитиняча людська думка відповідає на таке питання дитинчим способом: те що бачить довкола себе, переносить на весь світ і на його початки, уявляє собі творця світа як майстра, будівничого, тільки обдарованого більшою силою від будівничих людей. Увесь світ, се величезний будинок, поставлений на взірєць земних будинків. Єгиптянин, що привик був будувати квадратні піраміди, храми, гробниці, уявляв собі також землю величезною квадратною будівлею. Той же Єгиптянин, що привик був робити різнородну посуду з глини на гончарському точилі, уявляв собі свого бога Хнуму, як він на гончарському точилі виліплював з глини світ у виді великого яйця, або на такий же точилі виліплює з глини пару людей, — і ми бачимо сей єгипетський образ перенесений живцем також до першого біблійного оповідання про сотворення світа. І

взагалі історія всіх релігій показує нам наглядно, як чоловік на кожній ступні свого культурного життя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів. З часом, коли культурне життя підіймається на вищий ступінь, коли дух людський міцніє і бере перевагу над тілесною, матеріальною стороною, також поняття про Бога робиться вище, більше духове. Тоді старі, грубі оповідання про бога-тесля, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся інакше або забувають ся, а їх місце займають інші, про бога-воїownika, бога-царя, бога-правodawця, а далі доходить і до найвишого — бога-чоловіколюбця, бога-спасителя.

В жидівських, біблійних оповіданнях про сотворення світа, які ми розібрали вище, сей перехід затемнений і полишив по собі лише невеличкі сліди, такі як сидження духа божого на водах, як згадка про вдихання чоловічого духа в піздрі, про виникання його ребра. Та над усіма тими дрібницями панує величній образ Ягве, всемогучого бога, що заслонив собою особи вавилонських та єгипетських божеств, які колись виступали як творці світа.

Далеко виразніше видно сей перехід від первісних до новітніх богів у вавилонській поемі і для того ми ще на хвилину повернемо до неї.

Поема малює нам первісний стан світа перед творенням, те що в Біблії названо Тогу-ва-богу, отже первісний океан, із якого з часом уродили ся покоління інших божеств поки дійшло до сотворення нашого видимого світа. Можемо догадувати ся, що всі ті темні та дивовижні божества повстали в фантазії людей на півдиких, що жили безладно по лісах та полях і не знали над собою ніякого порядку, ніякого закону крім страховищ непереможної природи — моря, повені, грому, пор року, сонця, дня і ночі. Перехід від того первісного стану до культурного життя був дуже повільний, тривав довгі тисячі літ і доконувався серед страшної боротьби між людьми. Се переносить уява пізніших людей і на небо: перехід від первісного, непорядкованого світа до нашого довершається при помочі страшної боротьби молодших богів супроти старших. Се бачимо у всіх старинних міфологіях: у Єгиптян у оповіданнях про війну Озіріса з Тифоном, у Греків у оповіданнях про війну Зевеса з Кроносом, Зевеса або й Атини з гігантами (велетнями) і т. д.

Грецький бог Зевес в боротьбі з титанами.
(Після старинної грецької різьби з Пергамон).

Подібно як Вавилоняни вірили і Греки в дві первісні божеські сили — Ураноса і Гаю (т. є. небо і земля), що сплодили страшенний рід великанів й чудовищ, або так званих титанів, циклопів й гекатонхейрів. Опісля один з синів Ураноса і Гаю, Зевес, починає з богами й титанами боротьбу, так звану "тітаномахію". Побідний Зевес скидав побіджених богів-ангелів до пекла або до "тартару", й став володарем-богом усього світа в спілці з двома своїми братами: Позейдоном і Гадесом (божеська трійця: Зевес — бог неба і землі, Гадес — бог підземля, а Позейдон — бог моря). Пановання грецької "трійці" повалила незабаром жидівсько-християнська трійця, яка — як відомо — "панує" по нинішній день.

Та що найцікавіше для нас у вавилонській поемі, се те, що при творенні світа виступає на перше місце Мардук, наймолодший із богів. Се наводить нас на дуже важний історичний слід. Мардук був богом Вавилону. До недавня ми не знали початків історії того міста і для того й значінне виступу того бога не було нам ясне. Та тепер із нововіднайдених написів відомо, що Вавилон не був першою колискою людської цивілізації і старовавилонської держави; що були над долішнім Евфратом міста, які многі сотки, а може й тисячі літ перед Вавилоном мали вже свою цивілізацію і свої святі оповідання. До таких міст належали головні міста Ур, Ерех, Ніппур, Ерід; кожде з них мало також свого місцевого бога. Пізнійше, коли з тих міст утворила ся одна держава, злучено також їх окремих богів у одну божеську фамілію. Між богами тих найстарших міст нема Мардука, але в Ніппурі був обожаний Бель. Пізнійше, на яких 2000 літ перед Христом, Вавилон під проводом свого великого царя і законодавця Гам-

мура-б³⁰⁾ робить ся столицею великого царства, і його місцевий бог Мардук, "наймолодший бог", так само як Вавилон був наймолодшим між великими містами, робить ся паном над старшими богами. Цікаво, що з його іменем звязуєть ся нерозлучно імя ніппурського бога Бель, — видно, що Ніппур стояв в тіснім союзі з Вавилоном, і можна догадувати ся, що те що повідаєть ся в нашій поемі про Мардука, відносило ся колись до Беля, що первісно був окремим богом від Мардука.

Як виглядали старші, передвавилонські оповідання про Беля і сотворенне світа, ми поки що не знаємо; можливо, що ще удасть ся відкопати деякі їх останки в великих руйновищах тих прастарих міст південної Вавилонії. Тепер знаємо тільки, що наведена вище поема про сотворенне світа і багато інших релігійних віршів та оповідань були зложені в Вавилоні. Певна річ, що авторів тих віршів користували ся давнішими, передвавилонськими повістями про різних місцевих богів, але не менше певне й те, що вони робили в них значні зміни, надавали їм нове значінне, щоб усіюди вивисшити свого національного бога, Мардука.

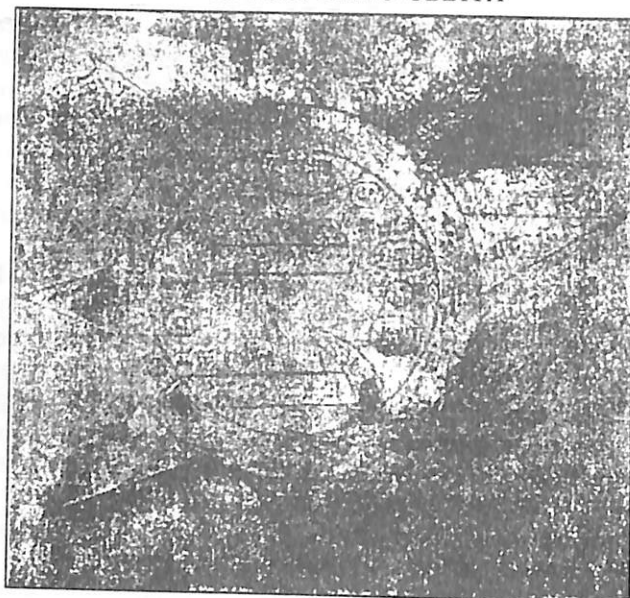
Як бачимо — політика грала значну ролю не лише в творенні людських відносин і законів, але також у творенні небесних богів.

А на закінчення іще одна увага.

Відома річ, що після старожидівських вірувань Ельогім творив світ шість днів, а сегого відпочивав. Тепер же знаємо, що старовавилонські перекази про сотворенне світа були списані на сімох табличках. Що тее містичне число табличок мало також свій вплив на "сім днів" старожидівської казки про сотворенне світа, се не улягає сумнівови. На тее й звернули учені свою увагу.³¹⁾

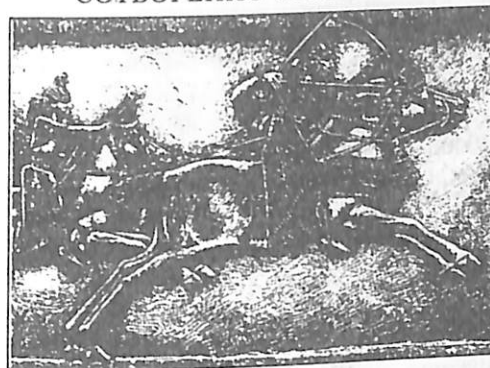
³⁰⁾ Про того царя була вже у нас згадка. Він царював, як вже нам відомо, більш як; 2000 літ перед Христовим Різдом, й пам'ять про того великого царя була жива серед старинних Жидів. Свідчать про тее самі "святі" жидівські книги, в яких Гаммурабі згадуєть ся під іменем Амрафела, царя Синеярського (Шінар-Вавилон) — Пор. Перша книга -Мойсеєва. 14, 1.

³¹⁾ Старинний переказ робить Гаммурабі - Амрафела сучасником Авраама.
Пор. King, op. cit., стр. ХСІ-ХСІІІ.

Халдейська мала сьвіта.

Відомости старинних Вавилонян про землю були дуже скупі, однак їхнє астрономічне знання будить ще нині наше зачудовання. Правда — побільшаючи шкла були Вавилонянам незнані, однак користаючи з незвичайної прозорости воздуха в тих околицях, вавилонські (халдейські) учені обсервували пильно рухи небесних тіл від непамятних часів, й робили рівночасно астрономічні записки й обрахунки, що при їх помочи могли наперед обчислити небесні явища, подібно як се чинять нині учені астрономи при помочи незвичайно досконалих приладів. Старинні учені твердили, що вавилонські зьвіздарі мали астрономічні записки з казочно давніх часів, які сягали заворотної давнини поперх 500.000 літ!

Царь Ассурбанипаль на ловах.
Різьба з Куюнджік, тепер в Брітїш Мюзіум в Лондоні.

ЗАКІНЧЕННЄ.

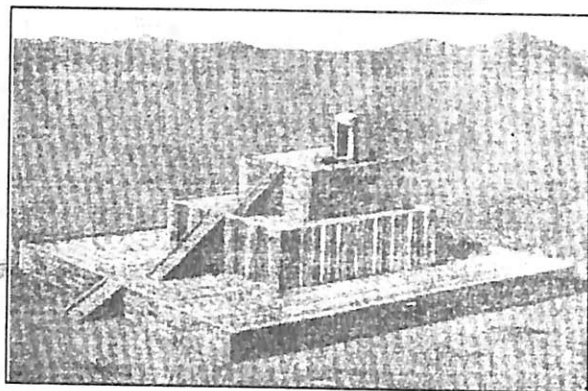
Жиємо в часах, в яких на наших очах довершуєть ся грандіозна переоцінка старих вартостей.

Доконують ся вона й на полі невідмінних, як здавалось до недавна, **релігійних** вірувань.

Усе те, в що досі вірило ся як в неоспориму, бо самим Богом обявлену правду, розсипаєть ся в порошок, й невеличкий гурток оборонців старих поглядів питає себе з нетаєним переляком:

— Що дальше нам діяти, й на чім набудуче операти ся, коли Наука розбила безпощадно і безповоротно тверду скалу, на якій опералась досі уся наша дотеперішня віра?

— Досі, — кажуть вони, — усе було таке ясне, просте і певне... Ми мали в руках Біблію, якої правдивости не заперечував ніхто — як то кажуть — від дошки до дошки — й ми усі вірили, що від першої книги Битія аж до відкрити св. Івана усе було непомильним словом самого Бога. Та тим часом — як невимовне болючі розчарований принесли нам останні великі відкрити Науки... Нам доказали незбитими аргументами, що ми милили ся що до авторства і часу писання св. книг, виявили нам, що істориччі вісти в многих місцях Біблії дуже а дуже непевні, та що нам належить уступити з многих місць, на яких ми операли на-

Первісний вид святині в Уру.

Так виглядала в приближенні старинна святина бога Сіна або Наннара, бога місяця, в Уру після думки славноученого Г. Масперо. Чи гляділи на неї очі Авраама, пра-патріярха жидівського народу? Як відомо — жидівський переказ каже, то з відтиля (Ур - Каздім або "Ур Халдеїв") рушив був яких два тисячі літ до Христовою різдв в дорогу до Гарану і Палестини Авраам і його батько Тераг (Тара) з усією ріднею і майном.

Як жеж молододою являєть ся історія жидівською народа в порівнанню з пірастарою бувальщиною Вавилонії.

В останніх же часах сей конфлікт (боротьба) між Біблією і фізичними та біологічними науками скріпили ще сильніше чудові просто здобутки археології.

Завдяки їм ми маємо нині в наших руках незбиті докази не лише про величезну давнину людського роду на землі, але також однаково важкі й абсолютно певні й безумовно переконуючі сліди й величаві останки незвичайно давньої й високорозвиненої людської цивілізації в часах, які попередили цілі тисячоліття добу, до якої біблійна хронологія (літочислення) привязує сотворення першої пари людей!

Ба, — але поминувши навіть такі спеціальні питання, а радше біблійно-наукові непорозуміння, як приміром казка про сотворення небесних тіл "четвертого дня", або казка про Потоп і т. п., — нам кажуть нині навіть таке, що уся Павлова теологія (а відомо, що властивим творцем християнської релігії був Павло)

операєть ся на припущенню, що третя голова Битія (казка про первородний гріх) містить оповідання про дійсний факт або подію, — а тимчасом нині доказано усябезпідставність такого припущення!

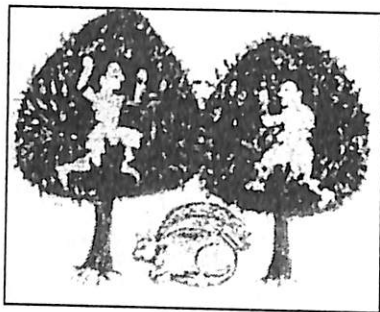
Вкінці, як сказано вже, чимало причинила ся до підкопання поваги Св. Письма так звана Компаративна або Порівняна Релігія. Пильне, терпеливе й симпатичне студіювання нехристиянських релігій, якому десятки талановитих учених посвятили усе своє жите, виявило на денне світло безліч чудових подібностей й понять, які досі уважали люди виключно біблійними, а які не лише що не є зівсім біблійного походження, але навпаки в багатьох випадках є хронологічно много вчаснішими, а просто запозиченими Жидами інших, ще ранішніх релігійних видумок. (Про усе сказане висше гляди цитований уступ в книзі проф. Піка).

Та вжеж поміж усіма науками останньої доби, які так могутньо захитали основами релігійних вірувань теперішньої доби, перше місце займає **археологія**.

"Nothing in the whole course of last century is more remarkable than the recovery of the knowledge of ancient civilizations through the labours of explorers and the successful decipherment of old inspirations", — так твердить учений професор Опп, і зівсім справедливо (по нашому: "Протягом усього минувшого століття ніщо не є так замінним як відзискання знання старинних людських цивілізацій завдяки працям великих експлораторів (відкривачів), й завдяки щасливому відчитанню старинних надписів"). В першій половині 19-ого століття віднайшли учені ключ до відчитання прастарих єгипетських надписів (гієрогліфів), а в другій половині того ж століття навчили ся учені (після великих зусиль) відчитувати пра-прастарі старовавилонські (халдейські) й асирійські надписи. Завдяки тому наші відомости про прадавні часи в бувальщині людського роду збагатили ся безмежно й вийшли далеко далеко поза межі біблійної казки про сотворення світа й першої пари людей.

В світлі тих великих археологічних відкриттів останніх десятиліть показало ся, що в часах, коли жидівського народа ще не

було на сьвітї, в Єгипті, Вавилонї і Ассирїї жили народи, які розвинули вже тоді дуже високу й незвичайно інтересну цивілізацію. Протягом довголітних важких праць, виконуваних серед невимовно тяжких умов в далеких країнах, під пекучим полуденним небом й серед непривітних, напівдиких племен, учені різних культурних народів (англійські, французькі, німецькі, російські, американські) добули з землі преінтересні останки людської праці і думки, які кинули богате сьвітло на мову, звичаї і обичаї, штуку і ремесла, організацію і релігійні вірування прадавніх народів, що жили, працювали і змагалися на багато тисяч літ до Христового різдвя, розвинули у себе високі цивілізації, — й згодом щезли безслідно з лиця землі. Щезли самі, а разом з ними загинула навіть і пам'ять про усі величні здобутки їхнього генія. І коли б не згадані праці тих великих учених, ми б і досі не знали нічого про ці прадавні часи замерклої бувальщини давно загинувших народів, не знали б і сього, що іменно їм за-

Дереволюди

Фантастичні видумки старинних людей.

вдячували. Жиди свої космогонічні (про початок сьвіта) і всякі інші казки, перекази і вірування.

Більш 100,000 глиняних рукописних табличок відкрили досі учені в руїнах прастарих вавилонсько-ассирійських міст, опріч великого числа усяких інших предметів домашнього й публич-

Чудовища.

Птаха з людською головою й людська пара на спільній парі ніг.

ного вжитку тих прадавніх народів. Усі ті дорогоцінні пам'ятки дали можливість ученим змалювати нам докладно образ життя, звичаїв і обичаїв, інституцій й релігійних вірувань старинних Вавилонян, Ассирійців, Гітїтів, Єгиптян і пр., й показали понад усі сумніви, що культурне жите тих народів сягає далеко-далеко в замерклу минувшину шість, сім у може і більше тисяч літ перед Христовим різдвом (Порівняй: **Hilprecht**, H.V.: *Explorations in the Bible Lands during the Nineteenth Century*, 1903, pp. 391, 542).

Виїмково великі скарби відкрила нам відома вже нам бібліотека царя Ассурбаніпала, а опісля й таблички найдені в другій славній старовавилонській бібліотеці в Телло, відкопані славним французьким ученим De Sarzes. В останніх часах велике вражіння викликала в цілм культурнім сьвіті відомість про відкопаннє третьої прастарої бібліотеки в старовавилонському місті Ніппур. Розкопки в тім місті ішли під проводом американських

Бібліотека царя Ассурбаніпала.
(668—626 літ перед Христовим рідвом.)

Після малюнку Фернанда Ле Кесна.

Імя царя Ассурбаніпала буде записане на вічні часи в історії людської культури як основателя першої на світі відомої нам бібліотеки. Йому завдячуємо ми заховане по нинішній день старинних сумерійських й аккадійських (старовавилонських) літературних пам'яток, легенд, казок, гимнів, лікарських порад, чарівницько-воріжбитських заклинань, обрядів і т.п. Він велів збирати також старинні історичні записи, надписи, грамоти, хронологічнокалендарські уваги й астрономічно-астрологічні тексти. І взагалі заходи царя Ассурбаніпала біля збирання й заховання старинних письменських пам'яток в спеціально зладженій до того бібліотеці — се єдиний й гідний найбільшого подиву випадок в історії людства. Сказати правду, то від 1850 р., коли то знаменитий англійський учений Лейярд відкрив останки тої величавої царської бібліотеки в руїнах Нініви (коло 20.000 рукописних глиняних табличок), й починають ся наші докладніші відомости про старинну історію прастарої вавилонсько-ассирійської держави. Серед читачів згаданих табличок царської бібліотеки заховались шасливо і ті, на яких списані були старо-вавилонські казки про сотворення світа про перших людей, потоп і т. п. Казки ці й лягли опісля в основу анальогічних казок старинних Гебреїв-Жидів, від яких згодом перейняв їх в цілости увесь християнський світ як "непомильну", бо буцім то самим Богом "обявлену" правду.

учених (професорів пенсільвенського університету), а найбільш сензаційною стороною наукових здобутків тих розкопок є теє, що, як здогадуєть ся проф. Лангдон, прастарі книги (т. є. таблички) нішпурської бібліотеки є відписами ще старших старовавилонських книг, які переховували ся в однім з найстарших міст усього світа, в прастарім халдейським Ур, або Уру.

Тут в прадавніх часах стояла величава сьвятиня бога місяця Сіна або Наннара, а в її мурах й містила ся найдавніша на всьому світі бібліотека.

Які книги і записки примістили в ній старинні мешканці тої країни? Як далеко в глибину істновання людського роду на землі сягають вони? Чи заховались в них ще старші перекази людського роду про початки світа, — старші від тих, що їх найдено в нінівській та нішпурській бібліотеках, а які — як вже знаємо — стали первовзорами для анальогічних (подібних) казок жидівського народу?

А передовсім — чи заховались вони в руїнах уруської сьвятині по нинішній день, аби засвідчити усьому світові про

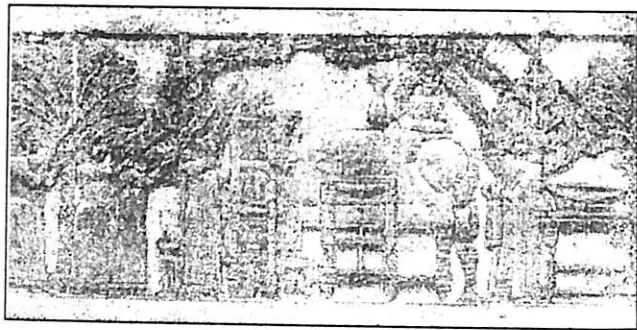

Песиголовці.

Буйна уява старинних необразованих людей наповнила світ усякими духами й чудовищами, які "живуть" по нинішній день в казках усіх народів світа. Наука й людський досвід ствердили повну безпідставність подібних видумок людської уяви.

безмежну давнину існування людського роду на землі й його прадавню цивілізацію, — на усі ті питання дадуть нам докладну відповідь американські учені вже в короткім часі. Приготування до розкопок руїн ніппурської святини вже почали ся. Як будемо жити, познакомимо ся і з ними.

КІНЕЦЬ.

*Пированнє царя Ассурбаніпаля з царицею в "раю",
т. є. в царськїм городі.*

Мраморна різьба з царської палати в Куюнджік,
тепер в Брітїш Мюзіум в Лондонї.